

POPULAARNE SARI
MARKSISMI-LENINISMI ALALT

T. I. OIZERMAN

MIS ON MATERIALISM

EESTI RIIGLIK KIRJASTUS
TALLINN 1958

A-22268

POPULAARNE SARI MARKSISMI-LENINISMI ALALT

T. I. OIZERMAN

MIS ON MATERIALISM

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1958

Originaali tiitel:

Т. И. Ойзерман

ЧТО ТАКОЕ МАТЕРИАЛИЗМ

Государственное Издательство
Политической Литературы

Москва 1957

v 52868187

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Neil, kes alustavad filosoofia õppimist, tuleb kokku puutuda selliste raskustega, et ühed ja samad sõnad, mis esinevad nii filosoofia-alases kirjanduses kui ka kõnekeeles, tähendavad sageli erinevaid asju. Näiteks sõna «kvaliteet» näitab filosoofias ühe eseme erinevust teisest. Kõnekeeles aga, kõneldes eseme kvaliteedist, mõistetakse selle all defektide puudumist, kasutamiskõlblikkust. Teatud erinevus esineb ka sõnade «materialist» ja «idealist» mõistetes.

Sõnad «materialist» ja «idealist» esinevad samuti tavalises kõnekeeles, nende inimeste kõnes, kes pole filosoofiat õppinudki. Kuid siin on neil mõnikord hoopis teistsugune mõte, mis üldse ei vasta nende tegelikule filosoofilisele sisule. «Materialistiks» nimetatakse vahel omakasupüüdlikku, egoistlikku inimest, kel puuduvad üllad, ideelised püüdlused. Sõnaga «materialist» mõeldakse ideaalideta inimest. Teine lugu on «idealistiga»; mõned isegi tuletavad selle mõiste sõnast «ideaal». «Idealistideks» nimetatakse sageli õilsaid, kuid praktiliselt elus kohanematuid inimesi, inimesi, kes on tulvil üllaid püüdlusi, kes taotlevad teostamatuid ideaale.

Engels oma tähelepanuväärses teoses «Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp» nimetab niisugust arusaamist materialismist ja idealismist eelarvamuseks, mis inimeste teadvusse

on juurdunud materialismi vastu suunatud pikaajalise usulise propaganda mõjul.

Lugeja võib loomulikult küsida: milleks meenutada niisugust ilmselt väära sõnade kasutamist? Eelkõige muidugi sellepärast, et selline väär sõnade kasutamine ja sellega seotud absurdne ettekujutus materialismist ja idealismist, iidseist aegadest omane aadlikele ja kodanlusele, on teatud määral säilinud ka meie keeles — nõukogude inimeste keeles. See on säilinud nüüd juba kui kauge mineviku igand, mille olemasolu sageli isegi ei aimata.

Millega on siis seletatav, millest tuleneb see materialismi vastu suunatud laim kodanliku ühiskonna tingimustes? See pole muidugi juhuslik nähtus. Asi seisab selles, et alljärgnevalt selguvail põhjustel varakate, ekspluataatorlike klasside enamik on tavaliselt olnud ja on ka tänapäeval idealistliku filosoofia pooldaja ning materialismi verivaenlane. Seepärast pole ime, et kodanlik filister süüdistab materialiste kõigis surmapattudes, ülistades igati idealismi. Idealistide kilda arvab ta kõigepealt iseenda. Kuid aadlikud ja kodanlased, kuulutades end idealismi pooldajaks, nagu teada, pole kunagi olnud omakasupüüdnud inimesed. Varakad, ekspluateerivad klassid, suurendades oma rikkusi ja surudes halastamatult maha igasuguse opositsiooni, mis on sihitud nende omavoli vastu, pigistasid ja pigistavad talupoegadelt ja töolistelt välja kogu nende elumahla.

Need üksikud aadli ja kodanluse esindajad aga, kes propageerisid materialistlikku filosoofiat ja keda tavaliselt mustati kui moraalityid filosoofe, olid tavaliselt õilsad, ennastsalgavad võitlejad progressi ja teaduse eest. Paavsti inkvisitsiooni otsuse alusel põletati valgustustegevuse eest XVI sajandi teise poole silmapaistev itaalia materialist

Giordano Bruno tuleriidal. XVIII sajandi prantsuse materialist Denis Diderot sattus oma progressiivsete vaadete eest vanglasse. Vene materialist A. N. Radištšev, kes astus välja tsaarivõimu ja pärisorjuse vastu, saadeti asumisele. Need näited tõestavad ümberlükkamatu jõuga seda, et kõik katsed kujutada materialismi moraalita õpetusena ja materialiste ideaalitute inimestena on täiesti alusetud.

Kas tähendab see, et, lükates ümber materialismi vastu suunatud laimu, peaksime asuma seisukohale, et kõik materialistid on õilsad inimesed, kõik idealistid aga — ilmsed lurjused? Hoopiski mitte. Sõnad «materialist» ja «idealism» ei tähista üksikisiku individuaalseid moraalseid omadusi, vaid erinevate filosoofiliste õpetuste seisukohal asumist: materialist on materialistliku filosoofia pooldaja, idealist — idealistliku filosoofia pooldaja. Materialism ja idealism on kaks teineteisele vastandlikku filosoofilist õpetust, mis erinevalt seletavad, tõlgendavad ümbritsevat tegelikkust, loodust ja tunnetusprotsessi. Meie eesmärk ongi eelkõige mõista, kuidas seletab maailma materialism ja kuidas idealism, mõista, milline neist teooriaist on teaduse ja praktikaga kooskõlas ning milline vastuolus.

Niisiis, mis on materialism? Mis on idealism? Miks jagunevad filosoofid materialistideks ja idealistideks? Mida õpetab materialistlik filosoofia? Mida õpetab idealistlik filosoofia? Milline neist kahest teineteisele vastandlikust maailmavaatest on teaduslik ja milline teadusevastane? Milline filosoofia — kas materialistlik või idealistlik — vastab kõige enam töötajate huvidele, kommunismiehitajate huvidele? Käesolevas brošüüris püüame kõigile neile küsimustele vastata.

1. MIS ALUSEL LIIGITATAKSE FILOSOOFE MATERIALISTIDEKS JA IDEALISTIDEKS

Iga normaalne inimene, nagu teada, on võimeline eraldama ennast ümbritsevatest esemetest, tunnetab seda oma erinevust kõigest muust ja seoses sellega ennast kui teatud isiksust, indiviidi. Nii näiteks kõndides tänaval, tajute oma meeleeelundite abil ümbritsevaid nähtusi: maju, puid, möödujaid, autosid jne. Ja te muidugi mõistate, et kõik need nähtused ei moodusta teie «mina». Ühelegi inimesele ei tule pähe pidada ennast puuks, kiviks, jõeks, pilveks jne. Eraldades ennast esemetest, sealhulgas aga ka teistest inimestest, eraldame me ühtlasi subjektiiivset ja objektiiivset, s. t. seda, mis on omane inimese teadvusele, subjektile, ja seda, mis puutub välisesse maailma, objekti.

Objektiiivse hulka arvame me kõik selle, millest me end eraldame, nagu näiteks puud, majad, pilved, teised inimesed jne.

Subjektiiivse hulka loeme oma teadvust, inimesele omaseid tundeid, mõtteid, elamusi, soove, lootusi. See, mida me nimetame subjektiiivseks, pole midagi viirastuslikku, näilikku, tegelikkuses olematut. Meie teadvus, inimeste vaimne elu on vaieldamatud faktid, kaheldamatu reaalsus.

Niisiis eksisteerivad kahte liiki nähtused: subjektiiivsed ja objektiiivsed.

Subjektiiivse ja objektiiivse mõisted haaravad nähtuste vahel esinevaid kõige üldisemaid erinevusi. Ükskõik millist nähtust me ka ei vaatleks, kahtlemata kuulub see kas objektiiivse või subjektiiivse kategooriasse. Kuid sellest ei järeldu hoopiski, et kõik inimesed oleksid ühisel arvamusel selles suhtes, mida nimetatakse subjektiiivseks ja mida objektiiivseks. On täiesti võimalikud lahk-

arvamused üksikute nähtuste suhtes: ühed peavad antud nähtust subjektiivseks, vaimseks, s. o. ainult inimese teadvuses eksisteerivaks, teised aga nimetavad sama nähtust objektiivseks, s. o. niisuguseks, mis oleleb väljaspool subjekti teadvust ja sellest sõltumata. Nii näiteks arvasid mõningad kodanlikud looduseuurijad ekslikult, et aatom, elektron ja teised ülipisikesed osakesed, mida uurib füüsika, ei eksisteeri iseenesest, objektiivselt, väljaspool meie teadvust, vaid on midagi tingmärkide ja sümbolite taolist, mis on loodud teaduse poolt. Kuid eitades aatomi objektiivsust, kuulutades aatomi paljalt mõisteks, millel puudub objektiivne sisu, on need teadlased siiski sunnitud vahet tegema objektiivse ja subjektiivse vahel.

Kujutlege rändureid kõrbes. Nad on eksinud teelt, nad nõrkevad janust. Korraga hüüatab üks neist rõõmsalt ja osutab käega ettepoole. Keset elutut kollast liiva paistavad rohelised palmid väikese järvekese kaldal. Üks rändureist kõneleb veendumusega, et see on oaas, teine aga vaidleb vastu: kahjuks on see miraaž, illusioon, mis tekib sageli kõrbes selle tõttu, et õhus peegeldub oaas, mis tegelikult on küll olemas, kuid asub sadade kilomeetrite kaugusel rändureist. Ka antud juhul, nagu näeme, kerkib küsimus subjektiivsest ja objektiivsest: kas rändurid on tõesti oaasi läheduses või näib neile ainult nii? Liikudes edasi, sinna, kust oaas neile paistab, võivad rändurid muidugi varem või hiljem sellele küsimusele vastata. Ühel neist on õigus, teine aga tunnistab oma eksimust veenvate faktide alusel.

Kuid kujutlege, et vaidlus ei toimu mitte selle üle, kas üksikese on materiaalne või ideaalne, kas see eksisteerib mu teadvuses või väljaspool seda ja sellest sõltumata, — vaid maailma kui terviku,

kogu meid ümbritseva tegelikkuse üle. Sel juhul ei saa seda vaidlust enam lahendada viitega ühele või teisele üksikfaktile, üksiknähtusele, sest jutt on meid ümbritsevate nähtuste kogusummast. Nii-sugusel juhul ei piisa eksliku seisukoha ümberlukkamiseks ühest, ehkki küll täiesti silmanähtavast faktist. Niisiis, vaidlus ei toimu selle üle, kas eksisteerib subjektiivne ja objektiivne (sellega nõustuvad peaaegu kõik), vaid selle üle, millised nähtused on subjektiivsed ja millised objektiivsed. Nii materialistid kui ka idealistid tunnistavad subjektiivsete ja objektiivsete nähtuste olemasolu. Seejuures peab enamik filosoofe, nii materialiste kui ka idealiste subjektiivseks teadvust, mõtlemist, meelelist tajumist. Mida aga kujutab endast objektiivne? Kas ta on materiaalne või, vastupidi, vaimne? Kas ta eksisteerib sõltumata meie teadvusest või on ta sellest tuletatud? Nendes küsimustes lähevad mitmesuguste suundade filosoofide arvamised üksteisest lahku. Materialismi ja idealismi vaidluse, nende võitluse objektiks on just subjektiivse ja objektiivse, vaimse ja materiaalse vahekorra küsimus ehk, nagu filosoofias veel öeldakse — teadvuse ja olemise vahekorra küsimus.

Subjektiivse ja objektiivse mõisted on ülimalt laiad mõisted. Kõik, mida me näeme, kuuleme, üle elame, kujutleme, kõik see, mida me avastame väljaspool ennast ja iseendas, on kas midagi objektiivset või subjektiivset, materiaalselt või vaimset. Nende, kõike eksisteerivat hõlmavate mõistete ülimalt lai iseloom raskendab väga nende teaduslikku defineerimist. Tavaliselt pole raske defineerida üht või teist asja, teades, milliste nähtuste kategooriasse ta kuulub. Me ütleme: koer on loom, defineerides üksikut (koer) üldise (loom) kaudu. Kuid nii-sugune defineerimisviis ei ole rakendatav selliste

mõistete puhul nagu materiaalne ja vaimne, sest need on ülimalt laiaulatuslikud mõisted. See ei tähenda aga hoopiski, et need mõisted poleks üldse defineeritavad: neid on võimalik defineerida, nagu märkis V. I. Lenin, nende eneste vahekorra väljaselgitamise abil. Teiste sõnadega, me võime vastata küsimusele, mis on materiaalne ja mis ideaalne, kui välja selgitame, millises vahekorras nad omavahel on.

Vaimse ja materiaalse vahekorra küsimus, subjektiivse ja objektiivse vahekorra küsimus ongi, nagu esmakordselt märkis F. Engels, kogu filosoofia põhiküsimus, peamine küsimus. Seda küsimust võime sõnastada järgmiselt: milline on teadvuse vahekord olemisega, vaimse vahekord materiaalsega? Mis millele eelneb, mis millest sõltub? Kas on materia primaarne, teadvus aga sekundaarne, tuletatav, või vastupidi, teadvus primaarne, materia aga ainult teadvuse, vaimse tagajärg? Kui te loete materiat primaarseks, siis see tähendab, et te tunnistate ta sõltumatust teadvusest, või teiste sõnadega, tunnistate reaalsust, mis eksisteerib teadvusest sõltumata. Seepärast võib filosoofia põhiküsimust sõnastada ka järgmiselt: kas on olemas teadvusest sõltumatu objektiivne reaalsus? Või isegi lihtsamalt: kas meid ümbritsev loodus eksisteerib iseendast või on ta millegi muu tagajärg, näiteks jumala loodud, nagu kõnelevad usklikud?

Seda küsimust nimetatakse filosoofia põhiküsimuseks, peamiseks küsimuseks sellepärast, et selle nii- või teistsugune lahendamine on lähtepunktiks põhilistele, vastandlikele suundadele filosoofias — materialismile ja idealismile. Vastavalt sellele on vaimse ja materiaalse vahekorra küsimuse lahendamiseks kaks põhimõtteliselt erinevat, teine-

teisele vastandlikku teed — materialistlik ja idealistlik.

Materialistlik filosoofia lähtub sellest, et materia oli olemas juba siis, kui veel mingisugust teadvust polnudki. Materia ei sõltu teadvusest, teadvust aga, vastupidi, mateeriata ei eksisteeri. Materia loob teadvuse või, nagu filosoofias tavaliselt kõneldakse, materialism peab mateeriat primaarseks, teadvust aga sekundaarseks, tuletatavaks. Idealistlik filosoofia, vastupidi, lähtub sellest, et eelkõige eksisteerib vaim, teadvus, mis on kogu maailma loojaks, s. o. idealism peab teadvust primaarseks, mateeriat aga sekundaarseks, teadvusest tuletatavaks.

Püüame üksikasjalisemalt iseloomustada, kuidas lahendab filosoofia põhiküsimuse materialism.

Võtame esialgu lihtsa näite. Me võime kujutleda puud, jõge, kivi. Kuid kas puude, kivide ja jõgede olemasolu sõltub meie kujutlusest? Kas puu, kivi või jõgi eksisteeriks, kui me neid ei kujutleks ega tajuks? Filosoof-materialist vastab: «Jah, eksisteeriks.» See tähendab, et puu, kivi või jõe olemasolu ei eelda aistingute, kujutluste ega mõistete olemasolu: see on võimalik ka nendeta. Aistingute, kujutluste olemasolu aga eeldab, et on olemas neid esilekutsunud esemed, mis meie meelegaorganeile mõju avaldavad. Tähendab, esmalt eksisteerib füüsiline, seejärel aga psüühiline.

Muidugi, me võime kujutleda seda, mida pole olemas. Kuid ka sel juhul me üksnes ühendame, hüperboliseerime, ilustame enam või vähem meelevaldselt seda, mis tegelikkuses on või oli olemas, seda, mida me oleme näinud, kuulnud, tajunud. Nii näiteks on muinasjutulised koletised loodud fantaasia, kujutlusvõime abil tavalistele elusolevustele omastest tunnustest. Kuidas näiteks kujutletakse

muinasjuttudes lohet? Joonistatakse hiigelmadu avatud lõugadega, kust paiskub välja leek. Kõik need kujutluse koostisosad on võetud tegelikkusest, kuid hüperboliseeritud ja ühendatud üksteisega enam või vähem meelevaldselt.

Tähendab, meie fantaasia lähtub sellest, mida annavad meile meelelised tajumused. Proovige näiteks ette kujutada värvi, mida looduses pole olemas. Seda ei suuda te kuidagi. Samuti nagu looduses ei teki midagi eimillestki, nii ei loo ka inimteadvus mitte midagi alusetult. Seepärast ei saagi me meeleliselt tajuda seda, mida pole olemas. Nii näiteks ei saa tekkida lõhn, kui ei ole lõhnavat eset. Mõningad filosoofid, tõsi küll, püüavad tõestada, et värv, lõhn, heli on olemas ainult teadvuses ja et nad järelikult pole omased asjadele endile. Kuid pole raske näidata, et niisugune seisukoht on jäme viga. Sellest tuleneb, et roos lõhnab ainult siis, kui teda nuusutatakse, esemel on värv aga sellepärast, et teda vaadatakse. Tegelikult lõhnab roos aga ka siis, kui keegi seda ei nuusuta, taevast on sinine ka seal, kus keegi seda ei vaata. Seepärast, nagu ütles suur saksa luuletaja W. Goethe, pole mõtet sõita ümber maailma selleks, et veenduda, et taevast on sinine igal pool.

Materialiste süüdistatakse vahel selles, et nad eitavat vaimset, ideaalset, psüühilist olemasolu. See süüdistus on täiesti alusetu. Materialism peab, nagu eespool juba näidatud, teadvust mateeriaga võrreldes sekundaarseks. Kuidas siis võib seejärel väita, et materialistid ei eralda teadvust materiasest ega tunnista midagi peale materia? Kui primaarsuse ja sekundaarsuse küsimus üldse püstitatakse, siis, tähendab, tehakse vahet materia ja teadvuse vahel. Vastasel korral poleks küsimusel endal mingit mõtet. Järelikult ei eita materialism teadvust,

vaimset, ega piirdu sellega, et tunnistab psüühilise reaalselt olemasolu, vaid seab ka eesmärgiks selgitada teadvuse tulenemist materias.

Tõsi, XIX sajandil oli üksikuid materialismi esindajaid, kes tõepoolest kinnitasid, et peale materia polevat midagi olemas ning teadvus, mõtlemine olevat samuti materia ja aju eritavat mõtet niisama, nagu maks eritab sappi. Marx ja Engels arvustasid neid materialiste teravalt, nimetades neid vulgaarseteks materialistideks. Vulgaarse materialismi vastu astus otsustavalt välja V. I. Lenin. Seepärast oleks jäme viga üldse võrdustada materialismi vulgaarse materialismiga.

Tõepoolest, kas siis see fakt, et teadvus tekib materias, tõestab, et materia ja teadvuse vahel pole mingit erinevust? Vastupidi, see fakt tõestab midagi muud, tõestab teadvuse ja materia erinevust. Näiteks on teada, et elav materia tekkis elust. Kuid kas sellel alusel võib samastada üht teisega? Muidugi mitte. Sama kehtib materia ja teadvuse kohta. Rõhutades, et materia eksisteerib teadvusest sõltumata, näitame, et neid ei või teineteisega samastada. V. I. Lenin ütles, et nimetada mõtet materiaalseks tähendab jämedalt eksida. Sellega kaotatakse erinevus materia ja teadvuse vahel, mis on filosoofias täiesti lubamatu.

Niisiis, idealistide väited, et materialism samastavat teadvust materiaaga, on alusetud. Mõistes niisuguste materialismi vastu suunatud süüdistuste alusetust, süüdistavad mõningad idealistid materialistlikku filosoofiat teadvuse alavääristamises, alahindamises. Kuid ka sel süüdistusel pole alust. Opetavad ju materialistid, et teadvus ei eksisteeri alati, kõikjal ega igasugustes tingimustes, et teadvus on materia kõrgeim produkt, mis tekib materia arenemise kõrgeimal astmel. Mui-

dugi ei alaväärista niisugune vaade teadvusele põrmugi teadvuse tähtsust.

Vaatleme nüüd idealistliku filosoofia lähtepunkti. Filosoofia põhiküsimuse idealistlik lahendus on materialistlikule lahendusele otse vastupidine. Kui materialism tunnistab välise, meie teadvusest sõltumatu maailma olemasolu, teiste sõnadega, tunnistab objektiivset reaalsust, siis idealism väidab vastupidist, väidab, et kõik eksisteeriv pole teadvusest eraldatav ja tal on oma substants. Seega tähendab idealistlik tees vaimu primaarsusest seda, et loodus sõltub vaimust. Idealistliku filosoofia pooldajad ei pea vajalikuks selgitada vaimsete, psüühiliste nähtuste tekkimist. Nad püüavad tõestada, et vaimne on igavene, eksisteerib alati ja kõikjal. Vaimse eksisteerimine on nende jaoks fakt, mis ei vaja selgitamist. Idealistid kõnelevad, et pole vaja selgitada mitte teadvuse, vaid materia tekkimist.

Ühed idealistid väidavad, et vaimne substants on kõige alus, ta loob nende arvates kõik nähtused looduses ja ühiskonnas ning eksisteerib väljaspool inimest, subjekti ja sellest sõltumatult. Neid nimetatakse objektiivseteks idealistideks. Idealismi teine liik on subjektiivne idealism, mis loeb primaarseks inimese teadvust («mina», nagu nad seda nimetavad).

Objektiivne idealism väidab, et on olemas mingisugune üleinimlik, loodusest kõrgemalseisev vaim, mis kutsub esile kõik nähtused ning määrab ära kõik sündmused. Järelikult kõnelevad objektiivsed idealistid, et loodus on midagi alamat, et ta on loodud millegi kõrgema, vaimse poolt, ning nimetavad seda «midagi» küll «maailmavaimuks», küll «absoluutseks ideeks».

Objektiivsed idealistid püüavad tavaliselt tõestada, et väljaspool loodust, meeleliselt tunnetata-

vat tegelikkust, on olemas teine, ideaalne maailm. Sellest saladuslikust, ebamaisest maailmast ei räägi meile midagi ei nägemine, kuulmine ega kom-pamine. Teaduse ja praktika andmed ei tõesta sel-lise maailma olemasolu, vaid lükkavad objektiiv-sete idealistide ülaltoodud väite ümber. Kuid idealistid korrutavad, et see eksisteerib siiski ja mitte ainult et eksisteerib, vaid ka loob ning kujun-dab meile teada olevat maist maailma. See maa-ilma kahestamine maiseks ja ebamaiseks (lihtsa-malt öeldes, hauataguseks) esineb otseselt või kaudselt kõigil idealistidel. Seda nimetatakse müs-tikaks, müstitsismiks.

Subjektiivsed idealistid püüavad tõestada, et meid ümbritsevad asjad, näiteks mäed, metsad, mered jne., ainult näivad eksisteerivat, sõltuma-tult meist, meie teadvusest. Subjektiivsete idealis-tide arvates pole kõik need esemed, mida me oma mee-leorganitega aistime, tajume, midagi muud kui ainult aistingud, aistingute kombinatsioonid. Ais-tingute üht kombinatsiooni nimetatakse õunaks, teist — hobuseks, kolmandat marmoriks jne.

Näiteks kirjutas tuntud inglise subjektiivne idea-list G. Berkeley: «Ma näen kirssi, ma kombin teda, ma maitsen teda... ta on reaalne. Kõrvalda pehmuse, niiskuse, punase värvi ja mõrkjuse tunne ja sa hävitad k i r s i... Ma väidan, et k i r s s pole midagi muud kui mitmesuguste meeltega tajutav meeleliste muljete või kujutluste ühendus...» Berkeley seisukohast eksisteerib kirss ainult meie aistingute sisuna, samuti nagu valu, mida tunneme, ei eksisteeri väljaspool meid.

Kui jääda Berkeley seisukohale, siis on parata-matu järeldus, et teised inimesed, keda ma tajun (näen neid, kuulen nende juttu, kombin neid, surun nende kätt), on samuti minu aistingute kombinat-

sioon. Tähendab, ka minu vanemad eksisteerivad ainult sellepärast, et ma neid aistin? Niisugusel juhul olen üldse mina ükski olemas, kuna kõik muu on minu aistingud, minu aistingute kombinatsioonid. Säärastele absurdsetele järeldustele viib subjektiivne idealism. Kui subjektiivne idealist on oma arutlustes järjekindel, siis jõuab ta paratamatult järeldusele, et peale tema «mina» ei eksisteeri midagi.

Muidugi hoiduvad subjektiivsed idealistid niisugustest järeldustest, kuid see kõneleb ainult nende ebajärjekindlusest. Idealisti niisuguse ebajärjekindluse kujukaks näiteks on toosama Berkeley. Algul ta väidab, et kõik eksisteeriv on ainult subjekti aistingud, seejärel aga risti vastupidist, et esemed eksisteerivad eelkõige jumala ja alles seejärel iga üksikinimese tajumusena. Niiviisi läheb Berkeley, suutmata püsida subjektiivse idealismi positsioonidel, üle objektiivse idealismi positsioonidele.

Vaatleme materialismi ja idealismi vastandlikkust üksikute filosoofiliste õpetuste varal.

Üks antiikse materialismi silmapaistvamaid esindajaid oli kreeklane Demokritos, kes elas enam kui 2000 aastat tagasi. Demokritose õpetuse järgi on maailm lõputu, s. t. tal ei ole algust ega lõppu, ei ajas ega ruumis. Siit järeldub, et ei ole olemas midagi väljaspool loodust ega enne seda, ja et absurdne on maailma loomise küsimuse püstitaminegi. Luua võib ainult seda, mida varem polnud, seda, millel on piirid. Maailmal aga pole algust ajas ja ta on lõputu ruumis.

Demokritos õpetas, et kõik meid ümbritsevad esemed, kehad ei ole lihtsad, vaid komplitseeritud. Kõik koosneb üliväikestest osakestest (mis filosoofi arvates enam pole jagatavad). Demokritos nimetas

neid osakesi aatomiteks. On olemas lõputu hulk aatomeid, mis erinevad üksteisest ainult oma kujult ja asendilt. Aatomid on alalises liikumises, nad liiguvad tühjas ruumis, tühjuses. Mitmesugused aatomite kombinatsioonid, ühendid moodustavad mitmesuguseid asju, mis seejärel uuesti lagunevad neid moodustavateks aatomiteks.

Muidugi on Demokritose ettekujutus kõige olemasoleva jagamatuist, kõige väiksemaist osakestest väga naiivne. Kaasaegne teadus on tõestanud, et mitte ainult aatom pole purustatav, vaid ka seda moodustavad osakesed on jagatavad. Samuti ei ole olemas absoluutset tühjust, s. t. ruumi, mis pole täidetud millegagi. Kuid kas ei kuulutanud Demokritose teooria geniaalselt ette loodusteaduse hilisemaid avastusi? On ju kaasaegne teadus tõestanud, et kõik kehad looduses koosnevad aatomitest. Aatomite ühendid moodustavad mitmesuguste ainete molekule. Tõsi küll, vastupidi Demokritose arvamusele ilmnes, et aatomid on jagatavad. Kuid Demokritose peamine mõte oli ju selles, et materiat, ainet pole võimalik hävitada. Seda mõtet on aga täielikult kinnitanud kaasaegne teadus, mis on kindlaks teinud, et aatomi purustamine ei tähenda materia hävimist, vaid ühe aine muundumist teiseks. Nii näiteks tekib raadiumi lagunemise tagajärjel radioaktiivne gaas radoon.

Kõigi inimteadmiste allikat nägi Demokritos looduse objektide mõjus meie meelega. Ta püstitas ja põhjendas teesi, et inimeste teadvus peegeldab välismaailma. Tõsi küll, filosoof arvas, et kõigilt esemeilt eraldub välispind, aatomite väliskiht. Need ongi kujundid esemeist: need kujundid, puutudes kokku nägemiselundiga, võimaldavad näha esemeid vahemaa taha. Muidugi ei rahulda niisugune seletus meid tänapäeval,

kuid me hindame filosoofi õiget mõtet, mille järgi me meeleeelundid annavad meile esemete kujundi.

Demokritos on üks eredamaid ja silmapaistvamaid materialistliku filosoofia esindajaid, mistõttu V. I. Lenin nimetas seda filosoofia suunda «Demokritose jooneks». Idealistliku filosoofia üks silmapaistvamaid esindajaid oli Platon, kes oli küll Demokritose kaasaegne ja temast koguni noorem, aga võitles Demokritose õpetuse vastu. Filosoofia idealistlikku suunda nimetab V. I. Lenin «Platoni jooneks».

Oma filosoofias lähtus Platon sellest, et on olemas ühelt poolt üksikesemed, mida me tajume oma meeltega, ja teiselt poolt nende esemete mõisted, mida Platon nimetab ideedeks. Nii näiteks annavad meie meeled meile kujutluse üksikutest puudest, laudadest, hobustest jne. Kõrvuti sellega on olemas puu, laua või hobuse mõiste. Ja Platon püstitab küsimuse: mis on olemas enne — kas ese või mõiste? Viidates sellele, et laua valmistamisele eelneb kindel plaan, kavatsus, idee, ütles Platon, et laua mõiste on olemas enne reaalsel lauda. Tarbeesemeilt üle minnes niisugustele, mis pole inimese tehtud, vaid olid olemas enne teda ja temast sõltumatult, väitis Platon, et need esemed on samuti ideede, mõistete produkt. Need ideed, mis Platoni õpetuse kohaselt esemeile eelnevad, ei eksisteeri mitte inimeste ajus, vaid mingisuguses väljamõeldud, fantastilises, ebareaalses maailmas. Mis aga puutub reaalsesse hobustesse, puudesse ja teistesse nähtustesse, siis kopeerivad, peegeldavad nad ideesid. Platoni seisukohast ei ole mõiste looduse kujutus, ta peegeldus; ei, loodusnähtused ise on ainult varjud, kahvatud peegeldused mõistetest, ideedest, need mõisted, ideed aga eksisteerivad

sealpoolses maailmas mingisuguse ideaalse eeskujuna igavesti.

Platon vastandas väljamõeldud «ideede maailma», mida ta pidas primaarseks, väljaspool aega ja ruumi eksisteerivaks, reaalsele, meeleliselt tajutavale «esemete maailmale». Ta kuulutas «ideede maailma» jumalikuks maailmaks, kus inimese surematu hing viibivat enne sündimist. Seejärel satub hing maisesse maailma, kus ta, asudes inimkehas otsekui vangikojas, mäletab uduselt «ideede maailma», kus ta varem oli, tunnetades niiviisi seda, mis maa peal olemas on.

Platoni filosoofia näitab kujukalt üldse igasuguse idealismi alusetust. Platon pöörab ümber, asetab pea peale esemete reaalsed suhted. Esemete kujundeid peab ta nende olemasolu põhjuseks, samal ajal kui tegelikult ei saa peegeldust olla enne peegeldatavat eset; koopia eeldab alati originaali olemasolu. Eseme mõiste on võimalik ainult sel juhul, kui on olemas ühelt poolt mõtleval olend ja teiselt poolt ese, millest jutt on. Platonil aga eksisteerivad mõisted väljaspool mõtlevat inimpead, nad on iseseisvad, nad ei ole pärit siit maailmast. Loodust käsitletakse millegi alamana, passiivsena, ideesid aga kõrgema, loova substantsina.

V. I. Lenin märkis, et põhiprintsiipide, lähtepunktide seisukohalt võttes pole mingit olulist erinevust enam kui 2000 aastat tagasi loodud Platoni idealistliku filosoofia ja kaasaegsete idealistlike õpetuste vahel. Selles mõttes on Platoni idealismi põhijooned omased igasugusele idealismile üldse.

Me käsitlesime materialismi ja idealismi vastandlikkust Demokritose ja Platoni filosoofiliste teooriate võrdlemise varal. Näeme, et materialism ja idealism eksisteerivad juba enam kui 2000 aas-

tat. Ja kogu inimkonna ajaloo, teaduse ja filosoofia ajaloo vältel toimub võitlus materialismi ja idealismi vahel. Selle võitluse õigeaks ja sügavaks mõistmiseks peame vaatama, kuidas suhtuvad materialism ja idealism teadusesse ja religiooni.

Teadus ja religioon on olnud teineteisega leppimatus vaenus kogu nende sajandeid kestnud olemasolu vältel. Teadus õpib tundma maailma, loodust, ühiskonna ajalugu. Teadus tugineb süstemaatilistele, alaliselt kontrollitavatele tähelepanekutele, kogemustele, eksperimentidele, põhjendab ja tõestab loogiliselt oma seisukohti, täpsustab neid uute faktide alusel. Religioon aga, erinevalt teadusest, ei toetu mõistusele, vaid usule üleloomulikusse. Apelleerides inimeste tunnetele, töötab religioon inimestele hauatagust õndsust või hirmutab neid karistusega, needusega, põrgukoledustega. Äratades inimestes hirmu ja lootust, kutsub religioon neid alluma saatusele. Religioon ei õpi midagi tundma, ei uuri mitte mingisuguseid fakte ja sellest hoolimata eitab teaduslikku maailmavaadet, viidates «pühakirjale», «jumalasõnale». Ristiusk, muhamedi usk, budha usk, juudi usk ja teised usundid olid igaüks võtnud oma seisukoha elu põhiküsimustes juba sajandeid tagasi, kui loodus- ja ühiskonnateadusi tegelikult veel olemas ei olnud. Pärast seda on tekkinud palju teadusharusid, need on arenenud, inimeste teadmised on tohutult kasvanud, religioossed õpetused aga kordavad ka tänapäeval põhiliselt sedasama, mida nad kuulutasid tuhat ja enam aastat tagasi.

Teaduse andmeid kontrollitakse tegelikkuses, praktikas, tootmises, kus inimesed neid andmeid kasutades suurt edu saavutavad, stiihilisi loodusjõude allutavad, sunnivad neid loodusseaduste alusel tegutsema inimkonna huvides, kujundavad

ümber ja täiustavad ühiskondlikke suhteid, nagu see aset leiab sotsialistlikel maadel.

Mis aga religiooni puutub, siis ei aita see inimesi looduseaduste tundmaõppimisel või ühiskondliku elu ümberkorraldamisel, vaid pimestab inimeste teadvust. Praktika ei kinnita, vaid lükkab usulised dogmad ümber. Teaduse iga uus avastus on uueks löögiks religioonile. Seepärast pidurdab religioon teaduse arenemist. On teada, et religioossed organisatsioonid, näiteks katoliku kirik, on paljude sajandite vältel eesrindlikke teadlasi julmalt taga kiusanud, püüdes teaduslikku maailmavaadet hävitada.

Kuidas suhtub materialism ja kuidas idealism sellesse suurde ning õilsasse võitlusse, mida teadus religiooni vastu väsimatult ja kartmatult peab?

2. KUIDAS SUHTUB TEADUSESSE JA RELIGIOONI MATERIALISM JA KUIDAS IDEALISM

XVII—XVIII sajandil ja isegi XIX sajandi algul idealistid tavaliselt ei varjanud oma hingesugulust religiooniga. Sel ajal ütlesid idealistid otseselt, et just religioon võimaldab tegelikkust kõige sügavmini mõista, mitte teadus.

Nii süüdistas inglise idealist Berkeley avalikult materialiste selles, et nad õõnestavad religiooni aluseid ja jutlustavad jumalasalgamist, ateismi. Berkeley lootis, et materialismi ja religiooni vaenulikkusele osutades on võimalik materialismi mõju nõrgendada. Tänapäeval on teised ajad ja materialistide süüdistamine ateismis ei õõnesta, vaid tugevdab materialistliku filosoofia autoriteeti. Ka idealistid ise, selle asemel et toonitada oma tõekspidamiste sugulust religiooniga, eelistavad nüüd rääkida viimaste teaduslikkusest.

Varem püüdsid idealistid tõestada, et peale teaduslike, nende arvates pealiskaudsete, mitte küllalt usaldusväärsete teadmiste on olemas teadusest kõrgemal seisvad teadmised, mis ei sõltu teadusest, ei arvesta teadust ning on n. ö. kõrgema kategooria tõesed. Tänapäeval aga kutsuvad teadusest sõltumatute, seda enam aga teadusele vasturääkivate «teadmiste» ülistamine esile ainult pilkava muige: nüüd leidub vähe neid, kes niisuguste teadmiste olemasolu usuvad. Käesoleval ajastul, kus teaduse tähtsust on tunnustanud kõik ning teaduse järelduste tõepärasust ikka ja jälle kinnitavad tööstuse saavutused, esineb avalikke idealistlike teadusevastaseid väljaastumisi suhteliselt harva. Nüüd püüavad idealistid juba järjest tõestada, et nende vaadetes ei peitu mitte midagi väljaspool teadust seisvat, et nende vaated ei ole teadusega vastuolus, vaid on sellega kooskõlas.

Kaasaegne idealistlik filosoofia püüab ühelt poolt oma kaheldamatut sidet religiooniga ja teiselt poolt materialismi lahutamatu sidet teadusega igati varjata. Mõningad idealistid lähevad isegi niikaugemale, et kuulutavad idealistlikud vaated ainsaiks teaduslikeks vaadeteks, materialismile aga püüavad omistada peaaegu religioosset, müstilist kujutlust maailmast. Just sellepärast on vaja vaadelda, kuidas materialism ja idealism tegelikult suhtuvad teaduse ja religiooni vahelisse võitlusesse, mis on toimunud kogu teaduse ajaloo vältel.

Ajaloolised faktid kõnelevad sellest, et materialistlik filosoofia on tekkinud võitluses religiooni vastu. Nii näiteks vastandasid muinaskreeka materialistid religioossele maailma käsitusele sügavalt teaduslikud oletused: nad väitsid, et tormi merel ei kutsu esile jumal Poseidon, et piksenooli ei heida Zeus ega rikkalikku saaki anna jumalanna Deme-

ter, — kõigel sellel on loomulikud põhjused, mida ongi vaja uurida.

Muinaskreeka materialistid olid ise silmapaistvad looduseuurijad. Nad püstitasid loodusteaduses rea tähtsaid küsimusi, mille lahendamise tegelesid järgneva ajajärgu teadlased. Üks esimesi muinaskreeka filosoofe — Thales — uuris magneti mõju, tegeles astronoomiaga ning oskas ennustada päikesevarjutust. Tema õpilane Anaximandros väitis, et Maa on kerakujuline. Märganud, et päeva kestel on päikese poolt valgustatavate esemete vari erineva pikkusega, ehitas ta nn. päikesekella, mis mõõtis aega varju pikkuse järgi. Anaximandros tegi rea sügavamõttelisi loodusteaduslikke oletusi. Nii näiteks väitis ta, et inimene põlvneb teist liiki loomadest. Demokritos tegeles geomeetria, geograafia, astronoomia, meditsiini ja teiste teadustega.

Samal ajal kui muinaskreeka materialistid astusid esimesi samme loodusnähtuste teaduslikul seletamisel, püüdsid muinaskreeka idealistid tõestada, et loodusteadus on üldse tarbetu ja isegi võimatu. Nii näiteks väitis tuntud idealist Sokrates, et jumalaile ei ole meelepärane näha inimese katseid mõistatada seda, mida jumalad arvasid heaks ise läbimatu eesriidega igaveseks inimese eest varjata. Sokratese õpilane Platon oli üks neid, kes lõi religioosse legendi sellest, et on olemas inimese kehast sõltumatu, surematu hing. Platon väitis, et hinged «olid olemas enne, kui nad hakkasid eksisteerima inimese kujul, eksisteerides kehatult, kuid neil oli mõistus».

Samal ajal kui materialistid lükkasid religioos-
seid eelarvamusi ümber, püüdsid idealistid, vastu-
pidi sellele, tõestada, et usk üleloomulikku võib olla
kooskõlas mõistliku suhtumisega maailma, et seda
võib loogiliste väidetega õigustada ja põhjendada.

Pole siis ime, et ristiusk toetus oma tekkimise perioodil vahetult antiiksetele idealistlikele õpetustele, eriti Platoni filosoofiale.

Religiooniõpetuse võrdlemisel idealistide õpetustega ilmneb, et mõlemad on oma lähtepunktide poolest väga lähedased.

Näiteks õpetab ristiusk, et esialgu polnud ei maad, taevast ega mingisuguseid esemeid üldse, polnud midagi peale jumala — kehatu vaimu, kes lõi kõik eksisteeriva, sealhulgas ka inimese. Evan­geeliumi väite järgi tekkis maailm sellepärast, et jumal andis selleks käsu, kusjuures maailma loomiseks jätkus jumalal ainult mõnest päevast.

Milline on idealismi suhtumine religiooniõpetusse maailma loomisest? Piisab süvenemisest idealismi põhiteesi — teadvus on primaarne, aga materia sekundaarne —, et näha sarnasust ühelt poolt idealismi ja teiselt poolt maailma loomist käsitleva ristiusu legendi vahel. Öelda, et vaim on primaarne ehk loodus on loodud jumala poolt, tähendab tegelikult ühte ja sama. See, kes tunnistab, et loodus on alati eksisteerinud, eitab sellega looduse loomist, tekkimist eimillestki. See, kes tunnistab looduse lõpmatust, seda, et loodusel pole algust ega lõppu, eitab sellega ükskõik mille eksisteerimist väljaspool loodust, loodusest kõrgemal, tähendab, eitab jumala olemasolu. See aga ongi materialism. Ja vastupidi, see, kes tunnistab, et loodusel oli algus ajas, tuleb järeldusele, et kunagi oli aeg, kus loodust, materiat polnudki. See, kes väidab, et maailm, loodus on piiratud ruumiliselt, et tal on lõpp, tunnistab sellega millegi olemasolu väljaspool loodust, väljaspool materiat. Siit on aga üksainus samm idealistliku väiteni, et materia on tekkinud mittemateriaalsest, vaimust.

On täiesti ilmne, et idealistlik kujutlus üleloomu-

likust, üleiniimlikust teadvusest, vaimust langeb lõpptulemusena ühte tavalise religioosse kujutlusega jumalast. Seepärast on idealistlik filosoofia nii oma lähtepunktis kui ka lõppjäreldestes kooskõlas religiooniga. Idealism, nagu märkis V. I. Lenin, on rafineeritud, ilustatud usupimedus, religioon.

Kui aga enamik religioosseid õpetusi kujutab jumalat mingi inimesetaolise olendina (räägib ju ristiusu «pühakiri», et inimene on loodud jumala palge järgi), olendina, kellel on mõistus, tahe, voo- rused jne., siis idealistlik filosoofia pakub meile rafineeritumat, abstraktsemat ettekujutust jumalast. Idealistid kõnelevad «maailma mõistusest», «absoluutsest ideest» või lihtsalt «teadvusest» kui kõige selle algpõhjusest, mis looduses ja ühiskonnas oleleb. Kuid nii «maailma mõistus», «absoluutne idee» kui ka «teadvus» — kõik see on ainult sama jumala teine nimetus.

XVIII sajandi prantsuse materialist P. Holbach viitas vaimukalt ja õigesti seosele vaimupimedate religioossete ettekujutuste ja «teaduslike» idealistlike ning teoloogiliste teooriate vahel. «Küsige metslaselt,» kirjutas Holbach, «mis paneb käima kella? Ta vastab Teile: v a i m. Küsige meie teoloogiadoktoreilt, mis paneb käima maailma? Nad vastavad teile: v a i m.»

Paljud tänapäeva idealistid hoiduvad avalikult esitamast idealismi lähteseisukohta: teadvus on primaarne, materia sekundaarne. Nad väidavad, et ei ole olemas ei vaimset ega materiaalset, et vaim ja materia on ainult mõttetud sõnad, mida pole vaja isegi kasutada. Mõned idealistid, püüdes mööda hiilida filosoofia põhiküsimusest, ütlevad, et nii materia kui ka vaim on energia eri liigid, mistõttu pole mõtet esitada küsimust, kumb neist primaarne, kumb — sekundaarne. Pole raske mõista,

et need idealistid püüavad tõestada, et energia on primaarne, aga materiaalne ja vaimne — sekundaarsed. Sellest aga, et primaarse mõiste asendatakse energia mõistega, ei muutu tegelikult midagi, hoolimata idealistide väidetest. Tuleb ju ka energia kohta küsida: kas ta eksisteerib väljaspool teadvust ja sellest sõltumata, teiste sõnadega: kas ta on materiaalne? Kui energia eksisteerib väljaspool teadvust ja sellest sõltumata, siis järelikult on ainult sõna «mateeria» lihtsalt asendatud sõnaga «energia». Kui aga energia on midagi vaimset, subjektiivset, siis see tähendab, et sõna «vaim» on asendatud sõnaga «energia». On selge, et nimetuste muutmisest ei saa muutuda küsimuse sisu ning mitte mingisugune sõnademäng, millega idealistid sageli tegelevad, ei saa asendada filosoofia põhiküsimuse — teadvuse ja olemise, mateeria vahekorra küsimuse tegelikku lahendust.

Mida idealistid ka ei väidaks, on siiski selge, et pole võimalik kõrvale heita filosoofia põhiküsimust, kuulutades selle sõnade, nimetuste küsimuseks. On ju ka filosoofias jutt eelkõige inimteadvuse suhtumisest meid ümbritsevasse tegelikkusse. Kuidas on siis võimalik toime tulla ilma mateeria ja teadvuse mõisteteta? Kuidas on siis võimalik hoiduda vastamast küsimusele: kas loodus eksisteerib väljaspool teadvust, mõtlemist ja sellest sõltumatult? Kas eksisteeris loodus siis, kui polnud olemas mitte mingisugust teadvust, mitte mingisuguseid elusolevusi? Kas meie teadvus, mõtlemine peegeldab väljaspool meie teadvust, mõtlemist ja sellest sõltumatult eksisteerivaid esemeid? Kuid just selles seisab vaimse ja materiaalse vahekorra küsimus. Nende küsimuste lahendamise eest ei saa ükski idealist kõrvale hiilida.

Tänapäeva idealistid kasutavad oma idealismi

varjamiseks kõikvõimalikke konkse. Nii näiteks kuulutas tuntud prantsuse idealist H. Bergson kõige aluseks, algallikaks aja: aeg sünnitavat looduse, ühiskonna, kõik olemasoleva. Pole raske mõista, et aeg, mida mõistetakse millenagi, mis eelneb loodusele, materiale, on toosama jumal, kuid ainult teise nimetusega. Aeg ei eksisteeri eraldi loodusest — niisugune on materialismi seisukoht, mida teadus on täielikult kinnitanud. Kõnelda aga Ajast suure algustähega, ajast väljaspool materiat, mittemateriaalsest, loodusest kõrgemalseisvast ajast, tähendab välja mõtelda uus nimetus idealismi lähtepunkti väljendamiseks: vaimne on primaarne, materiaalne sekundaarne.

Tänapäeva idealismi teised esindajad käsitlevad kõige eksisteeriva alusena, algallikana seadust (Seadust suure algustähega). Siin kordub sama lugu, mis eelmiselgi juhul: sõnaga «seadus» tähistatakse midagi loodusest kõrgemal seisvat, mittemateriaalset. Tegelikult on igasugune seadus loodus- või ühiskonnanähtuste loomulik materiaalne vastastikune seos. Kui aga seadus vastandatakse loodusele loodusest sõltumatu ning sellest kõrgemal seisva jõuna, siis moonutatakse sellega seaduse mõistet, seadusele antakse talle võõras, idealistlik sisu. Tähendab, küsimus pole sõnades, vaid sisus, mida nende sõnadega tähistatakse. Idealism jääb idealismiks, ükskõik milliseid sõnu ta ka ei kasutaks, ükskõik kuidas ta loodusest kõrgemal seisvat vaimset substantsi ka ei nimetaks.

Tõsi, paljud tänapäeva idealistid ei kõnele sellest, et on olemas midagi loodusest kõrgemal seisvat või üleiniplikku, et on olemas vaim, vaid tuletavat kõik eksisteeriva «minast», inimteadvusest. Kas nad aga tunnistavad, et teadvus, mõtlemine on peaaegu funktsioon, see tähendab ülimal määral

arenenud materia omadus? Muidugi mitte. Just sellepärast ongi nad idealistid, et nende arvates mõtlemine, teadvus eksisteerib sõltumata peaajust, materiast üldse.

Esimesel pilgul võib näida, et subjektivistlik-idealismil teesil, mis peab ainsaks reaalsuks inimteadvust, ei ole midagi ühist religiooniga, mis peab jumalat loodusest kõrgemal seisvaks, üleilmlikuks jõuks. Tegelikult aga on ka subjektiivne idealism väga lähedane religioossele maailmavaatele. On ju religiooni üks põhilisi dogmasid usk sellesse, et oleleb surematu inimhing, mis ei sõltu surelikust, maisest inimkehast. See on aga tegelikult subjektiivse idealismi lähtepunkt. Järelikult pole idealism teadusele vaenulik mitte ainult siis, kui ta eeldab loodusest kõrgemal seisva vaimu olemasolu, vaid ka siis, kui ta väidab, et kõik eksisteeriv on inimteadvuse sünnitus. Ka sel juhul jutlustab idealism rafineeritud religiooni. Religioonidogma inimhinge surematusest ja idealismi tees inimese mõtlemise sõltumatuses mõtlemise materiaalsest alusest — peaajust — langevad tegelikult ühte.

Vastupidi idealismile käsitleb materialism teadvust, mõtlemist täielikus kooskõlas teadusega. Juba kaua enne bioloogia tekkimist väitsid materialistid, et vaimses ei ole midagi üleloomulikku, loodusest kõrgemal seisvat. Hiljem on materialistid alati käsitleanud mõtlemist, teadvust kooskõlas vastava ajajärgu teaduse andmetega. Nii näiteks kirjutas silmapaistev XIX sajandi I poole vene materialist V. G. Belinski: «Te muidugi väga austate inim-mõistust? — Suurepärase! — peatuge siis ometi üllas vaimustuses ka ta peaaaju massi ees, kust lähtub kõik mõistusepärase, kust selgroo kaudu levivad üle kogu organismi närvikiud, mis on aistin-

gute ja tunnete organid ning täidetud mingisuguse niivõrd peene vedelikuga, et see materiaalse vaatluse eest ära libiseb ning seda võimalik pole uurida. Muidu imetleksite te inimeses tagajärge põhjuseta või, mis veel halvem, loote omad põhjused, mida looduses pole olemas, ning rahuldute nendega.»

Selles väites pole muidugi tänapäeva teaduse seisukohast kõik õige. Kuid Belinski peamine mõte — mõtlemine on aju funktsioon — langeb täielikult ühte bioloogiateaduse andmetega, eriti aga andmetega kõrgema närvitalitluse ning loomade ja inimese anatoomia kohta.

Niisiis on materialism kogu oma ajaloo vältel väsimatult võidelnud religioosete ettekujutuste vastu, mille kohaselt vaim on kehast sõltumatu, mittemateriaalne. Ja teadus on materialistliku filosoofia seisukohti täielikult kinnitanud.

Teadus on tõestanud, et elav on tekkinud elutust, et orgaanilisele, aistivale ja mõtlevale materiale eelnes anorgaaniline materia, millel ei olnud omadust aistida, mõtelda. Sedasama on juba ammust ajast väitnud materialism. Selle vastu on alati välja astunud idealistid, kes õpetasid, et vaimne eelneb materiale.

Loodusteadus õpetab, et elu ei eksisteeri alati, vaid ainult teatud tingimustes. Oli aeg, mil meie planeedil elusolendeid ei olnud. Teadus on kindlaks teinud, et päikesesüsteemi teistel planeetidel (välja arvatud vast Marss) ei ole ka käesoleval ajal eluks vajalikke tingimusi. Elu tekib ainult seal, kus on olemas teatud temperatuur, niiskus, seal, kus on olemas hapnik, süsinik, lämmastik ja paljud teised keemilised ained. Siis, kui palju miljoneid aastaid tagasi tekkisid maakeral kõik need tingimused, tekkisid ka esimesed lihtsaimad elusolendid.

Teadus on tõestanud, et lihtsaimail elusolendil

oli juba olemas niinimetatud ärritatavus, s. t. võime reageerida väliskeskkonna mõjule, omandada teatud aineid ja neid ümber töötada. Oli vaja palju miljoneid aastaid, enne kui ärritatavus, mis oli omane lihtsaimaile elusolendeile, muutus aistimisvõimeks. Viimane tekkis esialgu kompamisvõimena, edasi arenesid elusolendil nägemine, haistmine, kuulmine ja maitsmismeel.

Elusolendid omandasid üha komplitseerituma ehituse. Järk-järgult kujunes neil välja närvisüsteem, mille täiustumine omakorda põhjustas peaaju väljakujunemise. Koos peaaju arenemisega hakkas arenema ka mõtlemisvõime, mis täiel määral avaldub ainult inimesel.

Niisiis, mõtlemine on ülimal määral arenenud materia omadus, peaaju omadus. Teadvuse niisugune mõiste on täielikult kinnitust leidnud kaasaegses meditsiinis, kui võrd peaaju vigastused, muutused ja haigused põhjustavad teadvuse häireid ning vahel koguni selle täielikku kaotust. Kui aga, nagu seda tõestab meditsiin, inimene ei saa mõelda ilma ajuta, peaaju vigastused aga põhjustavad teadvuse, mõtlemise häireid, milline alus on siis idealistidel kinnitada, et «mõtlemine üldse» või aistingud või tahe on kõige materiaalse, kehalise allikaks?

Järelikult näeme, et materialistlik filosoofia on tihedalt seotud teadusega, asetab teaduse ette olulisi teoreetilisi küsimusi ja aitab neid lahendada. Vastupidi sellele vastandab idealism teadusele eksliku, peaaegu religioosse kujutluse protsessidest, mis leiavad aset looduses ja ühiskonnas. Sellega pidurdab idealism teadusliku tunnetuse arenmist, viib selle tõest kõrvale.

Toome selle mõtte tõestamiseks mõned näited.

Materialistliku filosoofia silmapaistvamad esin-

dajad püstitasid juba XVIII sajandil teesi liikumise ja materia lahutamatus seosest. Need materialistid õpetasid, et liikumine on materia olemise vorm: pole materiat liikumiseta; pole liikumist materiata. Materialistid heitsid otsustavalt kõrvale religioosse maailmakäsituse, selgitades, et materia ei vaja oma liikumiseks mitte mingisugust loodusest kõrgemal seisvat, mittemateriaalset jõudu, mitte mingisugust algtõuget. Tõsi, XVIII sajandi tingimustes ei võinud materialismi tees liikumise ja materia lahutamatus kohta veel sügavat teaduslikku tõestust leida, kuivõrd teadus ei olnud selleks ajaks niisuguseid materia liikumise vorme, nagu soojus, keemilised ja elektrilised protsessid, veel uurinud ega olnud veel tõestanud, et kogu materia arenemine toimub ühest vormist teise ülemineku teel. Kuid just see asjaolu rõhutab veel selgemini materialistliku filosoofia tähtsust, milline filosoofia niiviisi ette jõudis tolelaegse loodusteaduse saavutustest, rajas tee teaduse tulevikusaavutustele.

Vastupidi materialismile astusid idealistid alati välja selle teesi vastu, et liikumine on materia olemise vorm. Idealistid väitsid, et materia ise on passiivne, liikumisvõimetu, tegevusvõimetu, et need jõud, mis panevad materia liikuma, on mittemateriaalsed, materiast sõltumatud.

Kuid XIX sajandi keskel tegi teadus kindlaks, et materia ja liikumine ei kao, et materia liikumise vormid on mitmesugused (mehaaniline, füüsikaline, keemiline, elektromagnetiline jne.), toimub vaid liikumise üleminek ühest vormist teise. Niiviisi tuli selgesti ilmsiks ühelt poolt kõige tihedam side materialismi ja teaduse ning teiselt poolt idealismi ja religiooni vahel, kuivõrd religioon, samuti

nagu idealistlik filosoofiagi, käsitleb materiat passiivse materjalina, mida loodusest kõrgemal seisev vaim kasutab oma loovaks tegevuseks.

Tänapäeva loodusteadus on materia sisemuses, aatomi tuumas avastanud hiigelenergia. Ja see tõestab veel ning veel kord materialismi teesi selle kohta, et materia ei vaja mitte mingisugust välist liikumise allikat: materia liikumise allikas on temas endas.

Tänapäeva teadus (bioloogia, biokeemia) püstitab ülesande saada elavainet sünteetiliselt. Selle keeruka ülesande lahendamine pole kerge. Kuid teadus läheneb selle lahendamisele edukalt. Elusorganismid koosnevad elavast valkainest, mille keemilise koostise ja struktuuri uurimisel on saavutatud suurt edu. Teadusel ja tööstusel on juba õnnestunud sünteetiliselt luua tuhandeid liike orgaanilisi aineid, mis tavalistes, looduslikes tingimustes tekiavad üksnes elavas organismis. Need faktid kinnitavad materialistlikku teesi, et elav tekib elutust ning materia on primaarne. Kuid vastupidi faktidele väidavad idealistid endiselt, et teadlased kulutavad asjatult aega ja vahendeid elava valkaine loomiseks: see ülesanne olevat põhimõtteliselt lahendamatu.

Idealistid püüavad teaduse alal töötajaid veenda, et elav ei erine elutust mitte oma erilise, väga keeruka struktuuri, vaid nn. «elujõu» poolest. Seda tabamatut jõudu ei olevat võimalik uurida ega isegi avastada. Kuid tekib küsimus: millisel alusel kõnelevad idealistid «elujõu» olemasolust, kui seda pole võimalik avastada? On täiesti selge, et «elujõud» pole idealistidel mitte teadmiste objekt, vaid igasuguse teadusliku aluseta usk üleloomulikusse. See, mida idealistid nimetavad «elujõuks», pole midagi muud kui teistsugune nimetus tavalistele

religioossetele kujutlustele mittemateriaalsest va-
must.

Religioon väidab, et eluprotsess ei toimu iga-
suguses elavas organismis mitte teatud loodusea-
duste alusel, vaid jumaliku ettekirjutuse järgi. Täp-
selt sedasama kõnelevad idealistid, tõendades, et
elu olemus, eluprotsessi olemus, on ülemateriaalne,
teadusele kättesaamatu.

Teadus avastab looduse ja ühiskonna seadus-
pärasusi, uurib välja nähtuste põhjused, näidates
nende sõltuvust keskkonnast, — millistes tingimus-
tes nad tekivad, muutuvad, lakkavad eksisteerimast
jne. Teadus näitab teed looduse ja ühiskonna sea-
duspärasuste praktiliseks kasutamiseks inimese
huvides.

Vastupidi teadusele pakub religioon looduse ja
ühiskonna seaduspärasuste, reaalsete põhjuste
asemel jumalikku tahet või imet. Imed on midagi
üleloomulikku, mis on vastuolus looduseaduste ja
järelikult ka terve mõistusega. Niisuguseid imesid
on näiteks ristiusu «pühakiri» tulvil: siin leiame nii
jumala poja neitsist sündimise ja Laatsaruse sur-
nuist ülesäratamise kui ka merd nagu maad mööda
käimise loo jne.

Loomulikult tekib küsimus, mis on imede ole-
masollu uskumise aluseks? Mõningad usklikud rää-
givad, et keegi on kuskil imet näinud, viitavad
isegi oma lähimatele sugulastele ja tuttavatele, kes
tingimata tõtt rääkivat. Kuid on teada, et iga kord,
kui mõningate usukultuste teenijate avaldusi imede
kohta kontrolliti, tuli ilmsiks tavaline pettus. Seega
pole keegi iialgi imesid näinud. Miks me siis peak-
sime imesid uskuma? Ristiusk väidab — selle-
pärast, et sellest on juttu «pühakirjas», mis on
issanda ilmutus, kirja pandud pühade apostlite
poolt. Kuid uskuda imesid tähendab uskuda seda,

millest me midagi ei tea, ning mitte uskuda seda, millest räägivad kogemused, teadus, terve mõistus. Imed on vajalikud religioonile üleloomuliku olemasolu tõestamiseks. Järelikult püüab religioon tõestada üleloomulikku, jällegi omakorda üleloomulikule viidates.

Looduses toimuvad protsessid, mille põhjusi tänapäeval teab iga koolipoiss, «kuulutab» religioon üleloomulikeks asjaoludeks. Viidates loodusnähtuste seletamiseks jumalale, loobub religioon tegelikult nende seletamisest, sest pole võimalik seletada tundmatut veel tundmatuma abil. Mida rohkem inimesed loodust tundma õpivad, seda ilmsemaks muutub, kuivõrd alusetud on religiooni väited loodusest kõrgemal seisva olendi — jumala — olemasolu kohta. Seepärast tuleb nõustuda ühe XVIII sajandi materialisti teravmeelse märkusega selle kohta, et parem oleks lugeda jumalaks päikest: sel juhul ei oleks vaidlusi ta olemasolu üle.

Religiooni seisukohalt on kõik looduses ja ühiskonnas toimuv mingi varempüstitatud eesmärgi teostuseks, kõik olelev selle eesmärgi jaoks. Viinamarjapõõsad kasvavad ja kannavad vilja selleks, et inimesed teeksid veini, korgipuu aga selleks, et temast saaks veinipudelite sulgemiseks korke.

Usklike arvates ei lange n. ö. ükski juuksekarv inimese peast ilma jumala tahtmata. Sellelt seisukohalt tavaliselt püüavad religiooni pooldajad iga sugust ühiskondlikku pahet, iga sugust ebaõiglust seletada ja õigustada. Vaesed ja rikkad, ütlevad nad, on vajalikud inimeste vooruslikkuse kontrollimiseks, selleks, et rikkad teeksid vaestele head, vaesed aga ei kadestaks rikkaid. Tööpuudus on mõningate kõige agaramate kodanlike religioonijutlustajate arvates olemas selleks, et jätta inimestele palvetamiseks vaba aega. On selge, et niisugune

religioosne maailmakäsitus õigustab kõike, lepib kõigega, õnnistab kõike. Pole raske mõista, kellele see kasulik on ja kes seda ergutab. Kui kõik maailmas eksisteeriv on jumalast, siis ei pea inimene selle jumalast seatud maailmakorra muutmise kallal juurdlema. Kuulutades, et ühiskondlik kord on jumalast seatud, jumala tahte avaldus, ütlevad religioonijutlustajad töötajatele: ärge võideldge kapitalistliku eksploateerimise ja rõhumise vastu, kandke kuulekalt oma risti, issanda teed on imelised!

Kuidas suhtuvad materialistid ja idealistid sellesse reaktsioonilisse õpetusse, mille kohaselt kogu maailmas valitsevat jumalik otstarbekohasus?

Materialistid on alati otsustavalt välja astunud religioosete ettekujutuste vastu, nagu valitseks loodusnähtustes ja ühiskonnaelus otstarbekohasus. Materialistid on alati näidanud, et looduse stiihilistel jõududel puudub teadvus, et nad ei arvesta oma tegevuses mitte mingisugust eesmärki. Kui näiteks teatud kõrgusele tõstetud kivi langeb alla, siis toimub see maa külgetõmbejõu, see tähendab teatud looduseaduse, mitte aga mingi eesmärgi tõttu.

Muidugi pole materialistid iialgi eitanud seda, et loomad ja taimed on elutingimustele tavaliselt enam või vähem otstarbekohaselt kohandunud: linnul on tiivad, kalal uimed jne. Kuid niisugune otstarbekohasus ei tõesta hoopiski seda, et loomad ja taimed oleksid jumala loodud: see tekib, nagu tõestas suur inglise looduseuurija C. Darwin, loomade arenemise stiihilise protsessi tõttu, loomuliku valiku ning organismi järkjärgulise kohanemise tõttu ümbritseva keskkonnaga.

Eesmärgi mõiste on materialismi seisukohalt rakendatav ainult inimeste teadliku tegevuse, näi-

teks nende töö puhul. Ainult inimene seab endale kindlaid eesmärke ja püüab neid teostada.

Vastupidi idealistidele on mineviku silmapaistvad materialistid õigusega märkinud, et üldise otstarbekohasuse tunnistamine looduses ja ühiskonnas on suunatud inimese lepitamisele ühiskondliku elu ebaõiglase korraldusega, sest kui kõik on otstarbekohane, siis, tähendab, on vajalik ka rõhumine, vaesus, harimatus.

Üldise otstarbekohasuse idee langeb tegelikult ühte üleskutsega loota ainult jumalale ning loobuda ühiskonnaelu muutmisest rõhutute ja ekspluateeritavate huvides. Muidugi ei tunnista idealistid nagu religioonijutlustajadki seda otseselt, kuid see on paratamatu järeldus nende õpetustest. Näiteks kõneles saksa idealist Leibniz, et maailm, kus elab inimene, on parim kõikidest võimalikest maailmadest. Järelikult tuleb olemasolevaga rahulduda. Teine tuntud idealist Fichte kirjutas, et filosoofia (jutt on idealistlikust filosoofiast) «peab kõike vajalikuks ja seepärast õigeks ning lepib kõige olemasolevaga, nii nagu see oleleb, kuna see kõrgema eesmärgi nimel peab nii olema».

Igaüks, kes vaatleb loodust, uurib ajalugu, jälgib tänapäeva rahvusvahelist elu, veendub kerge vaevaga, et idealistlik õpetus üldisest otstarbekohasusest on vastuolus ümberlökkamatute ühiskondlike faktidega.

Nii näiteks hävitavad kapitalistid majanduskriiside perioodil kaupa, sealhulgas ka toiduaineid, kuigi miljonid inimesed nälgivad. Muidugi lähtuvad kapitalistid kaupade hävitamisel teatud eesmärgist — mitte võimaldada nendele kahjulikku hindade langust. Kuid mingit üldist otstarbekohasust siin muidugi pole. Millisest üldisest otstarbekohasusest või teiste sõnadega, kooskõlast, har-

moonias juttu saab olla, kui kapitalistide eesmärgid on laiade rahvahulkade huvidega vastuolus? Kodanlus püüab võimalikult rohkem kasumeid saada. Selle eesmärgi saavutamiseks surub ta alla tööpalka, sundides töölisi ühtlasi veel pingelisemalt töötama. Majanduslikult arenenumate kapitalistlike maade kodanlus ekspluateerib vähem arenenud maade rahvaid, haarates enda kätte nende loodusrikkusi. Seepärast toimivad kapitalistlike maade töötajad õigesti, kui nad valelikud religioossed ja idealistlikud teooriad üldiselt valitsevast otstarbekohasusest ja kooskõlast hülgavad ning majandusliku ja poliitilise rõhumise vastu otsustavalt välja astuvad. Niisama mõistlikult toimivad ka asumaade rahvad, kui nad kukutavad koloniaalike ja asuvad iseseisva, sõltumatu arenemise teele. Nii viisi lükkavad töötavad rahvahulgad tegelikkuses idealistide ja kirikumeeste väited üldisest otstarbekohasusest ümber, mõistes omaenda kogemuste najal, et õiglase ühiskondliku korralduse eest on vaja võidelda, et see kord iseenesest ei tule.

Niisiis, kui idealistlik filosoofia, samuti nagu religiooni, inimest alavääristab, püüdes teda iga suguse sotsiaalse pahega lepitada, siis materialistlik filosoofia, eriti aga marksistlik materialism, vastupidi religioonile, sisendab töötavale inimesele usku oma jõusse, veenab teda selles, et ta võib oma elu paremaks muuta, sotsiaalse ebaõigluse hävitada.

Idealistid püüavad kapitalistlike maade rahvahulki keelitada uskuma, et ühiskondliku elu muutmiseks piisab inimeste teadvuse, moraali muutmisest. Idealistide arvates pole sotsiaalse ebaõigluse aluseks mitte inimeste materiaalsed elutingimused, mitte eraomanduse olemasolu, vaid inimeste moraalsed puudused. Mõned idealistid väidavad

näiteks, et sotsiaalne ebaõiglus valitseb sellepärast, et inimesed on kurjad, kadedad, egoistlikud, auahned jne. Kuid kust need negatiivsed omadused tulevad? Ristiusk ütleb: Aadama ja Eeva patulange-mise tagajärjel. Mitte parem pole vastus, mille annavad sellele küsimusele idealistid, kes arvavad, et juba inimese olemuses endas peitub mingi vältimatu pahe. Ei, vastab sellele filosoof-materialist: inimestel ei ole kurjus, kadedus ega egoism kaasa sündinud. Kõik need halvad omadused ei ole põhjus, vaid nad on tagajärg.

Mis on siis niisugusel juhul inimeste seesuguste negatiivsete omaduste põhjuseks?

Selleks põhjuseks on eraomanduse olemasolu ja sellega seotud ühiskonna jagunemine vastandlikeks klassideks — eksploateerijateks ja eksploateeritavateks, mis tekitabki niisuguseid negatiivseid iseloomujooni, nagu egoism, ahnus, omakasupüüdlikkus, püüe teiste arvel teenida jne. Eraomanduse likvideerimisega asendub ka eraomanduslik moraal uue, kommunistliku moraaliga, mille iseloomustavateks joonteks on kollektiivsus, püüe saavutada üldist heaolu, vastutustunne ühiskonna ees antud ülesannete täitmise eest, töökangelaslikkus jne.

Järelikult, idealism on kogu inimkonna ajaloo vältel olnud religiooni täielikuks liitlaseks. Kas see aga tähendab, et idealistliku filosoofia ja religiooni vahele võib tingimusteta asetada võrdusmärgi? Ei. Täielikult samastada idealismi ja religiooni ei saa. Rõhutades, et idealismi lähtepunktid langevad lõpptulemusena ühte religiooni lähtepunktidega, peame nende vahel ühtlasi vahet tegema. Millised need erinevused siis on? Religioon, nagu teada, ei ole ümbritseva tegelikkuse tunnetamise vorm. Mis aga puutub idealistlikku filosoofiasse, siis kõigist

oma vigadest hoolimata on see siiski seotud tunnetusprotsessi arenemisega, tunnetusprotsessis esinevate raskustega.

V. I. Lenin märkis, et idealism on liigliha, mis kasvab tunnetusprotsessi elaval ihul ja toitub selle mahladest. See tähendab, et idealism on seotud raske, keeruka, vastuolulise teadusliku tunnetusprotsessi ajaloo, mis ei ole sirge tee tõe juurde. Seepärast võivadki idealistlikud õpetused, mis lõpude-lõpuks põhjendavad religioosset maailmavaadet, üles seada ja arutada tähtsaid küsimusi teaduse, tunnetusprotsessi ajaloo ja ühiskondliku elu alalt. Mõningates idealistlikes õpetustes esinevad kõrvuti absurdsete fantastiliste väljamõeldistega ka tõelähedased oletused nii looduse ja ühiskonna kui ka nende tunnetamise kohta.

Selle eredaks näiteks on XVIII sajandi lõpu — XIX sajandi alguse silmapaistva saksa filosoofi Hegeli idealistlik filosoofia. Marx, Engels ja Lenin hindasid kõrgelt Hegeli idealistliku filosoofia ajaloolist tähtsust, uurisid seda kriitiliselt ning töötasid materialistlikult ümber kõik väärtusliku ja sügavamõttelise, mis selles oli.

Hegeli idealistlikus õpetuses peitus sügav aimus dialektika seadustest, mis toimivad looduses ja ühiskonnas, samuti tunnetusprotsessist. Seda võib näidata Hegeli õpetuse varal mõiste osatähtsusest.

Kui me mõtteliselt ühendame nähtuste, esemete, asjade rühma, tuues esile neile kõigile ühised, olulised, tähtsad tunnused, siis loome mõiste. Niisugused on näiteks metalli, puu jne. mõisted. Metalli mõiste hõlmab nii rauda, kulda, elavhõbedat kui ka teisi keemilisi elemente, millel on teatud omadused. Puu mõistesse on ühendatud nii kuusk, kask, tamm kui ka teised taimed, millel on neid teistest taimedest ja üldse teistest nähtustest eraldavad

tunnused. On selge, et inimene loob mõiste ümbritseva tegelikkuse tunnetamise käigus: väljaspool inimest, ilma inimeseta, temast sõltumatult mõistet ei eksisteeri.

Kuid teisiti mõtles Hegel, kes kirjutab, et «mõiste on igasuguse elu algus», et mõiste on «lõpmatu, loov vorm», mis olevat kõikide nähtuste allikaks, see tähendab sünnitavat neid iseendast. Hegeli väide, et mõiste sünnitab esemeid, on niisama alusetu nagu Platoni vaated, kes arvas, et algul olid ideed ja alles seejärel esemed. Ja siiski on neis saksa idealisti fantastilistes ja põhjalikult ekslikes seisukohtades sügav ning oma põhialustelt õige aimus teaduslike mõistete, teoreetilise mõtlemise tohutust tähtsusest maailma tunnetamise protsessis. Viidates sellele Hegeli sügavale aimusele, selgitas V. I. Lenin, et teaduslikud mõisted peegeldavad tegelikkust sügavamini, õigemini, täielikumalt kui esemete meeleline tajumine. Aistida võib ainult seda, mis avaldab mõju meie meelelundeile ja järelikult on tajumise momendil olemas. Samal ajal rõhutab teadus, toovad teaduslikud mõisted esile nii seda, mis on antud momendil olemas, kui ka seda, mida enam pole (möödunu), aga ühtlasi seda, mida veel ei ole (tulev). Me ei näe aatomit, elektroni, kuid me teame, mis need on, ning praktiliselt isegi kasutame nende omadusi. Teoreetiline mõtlemine on aistimisest kõrgem tegelikkuse tunnetamise aste.

Hegeli idealistlikus õpetuses on sügavalt põhjendatud tees teoreetilise mõtlemise tähtsusest, selle võimest mõista aistingutele kättesaamatut. Kuid see teaduse jaoks väga oluline tees on Hegeli filosoofias seletatud täiesti ekslikult, valesti: mõiste olevat meeleliselt tajutavast tegelikkusest kõrgem. Seda asjaolu, et me mõistete abil avastame nii-

suguste nähtuste olemasolu, mis on kättesaamatud nägemisele, kuulmisele, kompamisele, seletas Hegel nii, nagu sünnitaks mõiste iseendast kogu tegelikkuse. Oleks tulnud öelda, et mõiste peegeldab nähtuste olemust, kuid Hegel ütles, et mõiste ongi kõige eksisteeriva olemus, materia aga ainult mõiste väline kest.

Hegeli õpetuse järgi mõiste liigub ja areneb pidevalt; mõiste arenemine, mis toimub sõltumatult inimese peast, kutsub esile kõik looduses ja ühiskonnas toimuvad muutused. Hegeli õpetuses mõiste liikumise kohta peitus sügav aimus, et looduses ja ühiskonnas kõik liigub, muutub, pidevalt areneb. Seega oli Hegeli idealistlikus õpetuses varjul ratsionaalne tuum. Marx ja Engels kritiseerisid karmilt Hegeli idealismi, kuid nad ei heitnud kogu ta õpetust kõrvale, vaid tõid esile ja võtsid kriitiliselt omaks ta ratsionaalse tuuma — arenemiseidee, vabastades selle müstilisest, idealistlikust kestast.

Tunnistades, et üksikute idealistide õpetuses on olemas teadusele väärtuslikke aimusi, tuleb alati silmas pidada, et idealistid tegelikku tunnetusprotsessi moonutavad, selle jumalikuks aktiks muudavad, allutades mainitud protsessi teadusliku uurimise religioossetele muinasjuttudele üleiniimlikust mõistusest. Idealist, avastades tunnetusprotsessi ühe või teise tegeliku joone, eraldab selle protsessi inimeste praktilisest, materiaalsest tootmistegevusest, millega tunnetusprotsess lahutamatu seotud on. Kuid ei saa eitada seda, et ka looduse tunnetamise tegelikke, reaalseid jooni moonutatakse. Ja sel juhul, kui filosoof-idealism need jooned avastab, esinevad õpetuses tõeliste teadmiste osakesed, mis on vaja idealistlikust kestast vabastada. Seepärast Lenin rõhutaski, et idealism ei ole tühipaljas mõttevus. Lenin nõudis idealistlike teooriate tõsisest kriti-

seerimist, nende seose uurimist tunnetusprotsessi ajaloo ja kõige väärtusliku esiletoomist, mis idealistliku filosoofia silmapaistvaimate esindajate õpetuses leidub.

Kui idealism poleks põrmugi seotud teaduse ajaloo ja poleks seotud tunnetusprotsessiga, siis oleks idealismi arvustamine hoopiski kerge. Kuid tunnetamine on pikaajaline ja väga keeruline protsess; seal on muidugi paratamatud eksimused, mis teatud ajaloolistes tingimustes võtavad idealistliku filosoofia kuju.

Muidugi ei pea need raskused, mida teadus oma teel kohtab, samuti paratamatud vead ja vasturääkivused, mida tunnetusprotsessi arenemine tekitab, hoopiski alati viima idealistliku maailmakäsitluseni. Raskused, vead ja vasturääkivused tunnetusprotsessi arenemisel ainult peidavad endas tegelikkusest idealistliku kõrvalekaldumise võimalust. Viimane muutub tegelikkuseks, s. t. põhjustab idealistliku filosoofia tekkimist ja levimist seal, kus on olemas niisugused ühiskondlikud jõud, mis on huvitatud religiooni ja sellele lähedase idealistliku filosoofia juurutamisest. Sellega ongi muide seletatav idealismi olemasolu tänapäeva kodanlikus ühiskonnas, hoolimata sellest et teaduse andmed ja praktika lükkavad tervenisti selle täiesti eksliku filosoofia ümber.

Niisugune on üldjoontes materialismi ja idealismi suhtumine ühelt poolt teadusse ja teiselt poolt religiooni. Teadus ja materialism on lahutatud, seda tõestab kogu tunnetusprotsessi ajalugu, alates iidsetest aegadest kuni tänapäevani. Ja samuti on lahutatamatult teineteisega seotud religioon ning idealistlik filosoofia. Mitme aastatuhande vältel on filosoofid-materialistid pidevalt välja astunud looduse ja inimkonna ajaloo religioosse seletamise

vastu, ümbritseva tegelikkuse teadusliku uurimise eest. See on materialistliku filosoofia suur teene, mis muutub veel ilmsemaks, kui vaatleme lühidalt materialismi ajalugu.

3. MIS ON MARKSISMIEELNE MATERIALISTLIK FILOSOOFIA

Kui tänapäeva kodanlikud idealistlikud filosoofid kõnelevad materialistlikust filosoofiast, siis püüavad nad näidata, nagu poleks mingit olulist erinevust mitmesuguste aegade materialistlike õpetuste vahel, püüavad näidata, et materialism on oma palju sajandeid kestnud olemasolu vältel paigal tammunud, pole edasi läinud ega uute seisukohtadega rikastunud. Mis põhjusel panevad materialismi vaenlased mitmesuguste erinevate ajalooliste eppohhide materialistlikud õpetused ühte patta? Nad teevad seda materialismi halvustamiseks, marksistlik-leninliku materialistliku filosoofia saavutuste varjamiseks ja niiviisi oma võitluse kergendamiseks selle vastu.

Kuid materialistliku filosoofia tõeline ajalugu lükkab niisugused väljamõeldised täielikult ümber. Materialism on alati olnud tihedalt seotud teaduse ja praktikaga ja pole just sellepärast iialgi paigal seisnud, vaid on pidevalt arenenud, täiustunud, uute teoreetiliste seisukohtadega rikastunud. Marksistlik materialism on materialistliku filosoofia arenemise kõrgeim aste: ta on jagu saanud neist puudustest, mis olid materialismile omased varem. Et selgitada, mille poolest erineb marksistlik materialism eelnenud materialistlikust filosoofiast, on vaja kas või lühidalt jutustada silmapaistvamatest mineviku materialistlikest õpetustest.

Materialistlik filosoofia tekkis enam kui 2500

aastat tagasi. Eespool juba oli juttu Demokritose, muinaskreeka materialistliku filosoofia ühe silmapaistvaima esindaja materialismist. Muinaskreeka materialism on pärit sellest ajast, kui polnud veel olemas loodus- ja ühiskonnateadusi. See oli algeeline, naïivne materialism, mis tugines inimeste igapäevastele kogemustele.

Muinaskreeka materialistid näiteks ei teadnud, et vesi on liitaine (vesiniku ja hapniku ühend), et tuli on eriline keemiline protsess ja et maa koosneb paljudest kvaliteedilt üksteisest erinevaist elementidest. Seepärast pole ime, et ühed neist pidasid kõike olemasolevat veest tekkinuks, teised lugesid kõigi nähtuste aluseks õhku, kolmandad väitsid, et kõige olemasoleva algallikaks on tuli. Niisugused ettekujutused kutsuvad tänapäeva lugejal muidugi esile muige. Kuid oleks ekslik tähele panemata jätta nende sügavat mõtet, märkimisväärset oletust meid ümbritseva maailma materiaalsuse kohta. Peamiseks kõigis neis õpetustest on selle tunnistamine, et maailm on oma olemuselt materiaalne, ning et kõik nähtused ja esemed, mis maailmas esinevad, on omavahel seotud, tekivad, muutuvad, arenevad.

Muinaskreeka materialistid tõstsid üles küsimuse asjade, nähtuste tekkimisest, kõige olemasoleva ühisest materiaalsest allikast. Nad oletasid, et midagi ei jää looduses muutumatuks, eeldasid iga nähtuse muutumist, vastupidiseks nähtuseks kujunemist. Päike, väitis näiteks muinaskreeka materialist-dialektik Herakleitos, on iga päev uus. Niisugust suhtumist loodusesse, loodusnähtuste niisugust seletamist nimetatakse dialektiliseks.

Dialektika õpetab, et nähtused ei ole üksteisest isoleeritud, eraldatud, vaid nad on omavahel sisemiselt seotud. Ühe või teise nähtuse mõistmiseks tuleb teda käsitada seoses teistega, vaadelda nähtust ta

liikumises, muutumises, arenemises. Dialektika vastandiks on metafüüsika, see tähendab niisugune vaade, mille kohaselt kõik on maailmas sisuliselt muutumatu. Pole midagi uut Kuu all, ütleb metafüüsik. Nii oli ja nii jääb, korrutab ta alati. Metafüüsikuid ei huvita nähtuste sügav seosmine seos, nad ei näe seda või ei omista sellele tähtsust.

Muinaskreeka materialistid olid kõige esimesed, alles naiivsed dialektikud. Herakleitos näiteks kirjutas, et «maailm, mis on kõiges ühtne, pole loodud ühegi jumala ega ühegi inimese poolt, vaid oli, on ja jääb igavesti elavaks tuleks, mis seaduspäraselt süttib ja seaduspäraselt kustub». Järelikult toonitas Herakleitos, et maailm on materiaalne, et seda pole võimalik luua ega hävitada, et kõik maailmas on tekkinud ühisest materiaalsest allikast — tulest; kõik maailmas «põleb», see tähendab, on liikumise, muutumise, arenemise olekus. Herakleitose õpetuse järgi muutub tuli õhuks, õhk veeks, vesi maaks, maa aga tekitab uuesti tule. Mitte midagi ei jää muutumatuks, kõik voolab, kõik muutub. Herakleitos ütles: «Külm muutub soojaks, soe külmaks, niiske kuivaks, kuiv niiskeks.»

See näide tõestab, et Herakleitose dialektika oli naiivne dialektika. Herakleitose ajal ei olnud veel teaduslikku ettekujutust keemilistest elementidest ja nende ühenditest, looduseadustest üldse. Kuid hilisema filosoofia seisukohalt oli Herakleitose dialektikal väga suur tähtsus.

Kui muinaskreeka materialism eksisteeris ja arenes ajal, mil loodus- ja ühiskonnateadused olid veel arenemata, siis uue aja materialism kujunes välja loodusteaduses XVII—XVIII sajandil tehtud silmapaistvate avastuste alusel. Selles seisab varase kapitalismi ajastu eesrindlike mõtteteadlaste mate-

rialismi peamine eelis, võrreldes orjandusliku korra materialismiga.

XVII—XVIII sajandi materialistid ei rääkinud enam, et kõik tekib veest või tulest. Nad loobusid katsest taandada kõiki materialikke mingisugusele ühele ainele. Nad mõistsid mateeriat kehade, ainete kogusummana. Kõigil kehadel on teatud pikkus, laius, kõrgus; järelkult, kõik nad eksisteerivad ruumis. Kuid mateeria ei eksisteeri mitte ainult ruumis, vaid ka ajas: kõigil on oma minevik ja tulevik. Ruum ja aeg on mateeriast lahutamatud: iialgi ei ole olnud aega ilma mateeriata, samuti nagu pole olnud mingisugust tühja, mateeriaga täitmata ruumi. Selle ajajärgu materialistid, toetudes teaduse saavutustele, püstitasid ja tõestasid teesi nähtuste üldisest põhjuslikust sõltuvusest. Igasugune tagajärg, ütlesid nad, on tingitud teatud põhjustest, ning igasugune põhjus kutsub esile teatud tagajärje; põhjuseeta nähtusi pole olemas.

Kuid nende mõtteteadlaste materialistlikul õpetusel oli siiski olulisi puudusi. Asi seisab selles, et XVII—XVIII sajandil tegelesid loodusteadused peamiselt materjali kogumisega, üksikute ainete, taimede ja loomade kirjeldamisega. Näiteks imetajate tekkimise ja arenemise uurimiseks oli vaja eelkõige kirjeldada nende loomade mitmesuguseid liike, uurida nende erinevust kaladest, lindudest ja teistest elusolendeist. Keemiliste elementide vastastikuse seose ja ühtsuse avastamiseks oli vaja nad liigitada, teha näiteks kindlaks, mille poolest erineb raud vasest, vask kullast jne. Üksikute ainete, taimede ja loomade omaduste uurimiseks, nende liigitamiseks pidid teadlased käsitlema neid võimalikult algsel kujul, uurima igäühte neist eraldi, teistest sõltumatult. Seepärast ei tundnud XVII—XVIII sajandi loodusteadus veel huvi nähtuste üldise

seose vastu, ei uurinud nende muutumist, vastastikust muundumist, arenemist. Looduseuurijad arvasid tavaliselt, et nende poolt uuritavad objektid on eksisteerinud alati ning seejuures alati ühes ja samas olekus. Lühidalt öeldes, XVII—XVIII sajandi loodusteaduses valitses metafüüsiline suhtumine loodusnähtustesse. Ka selle ajajärgu eesrindlike mõtlejate materialism oli metafüüsiline. Selles seisab ta peamine piiratus, peamine puudus.

XVII—XVIII sajandi materialistid käsitlesid maailma eeskätt muutumatute, valmiskujul esinevate ja ka tulevikus samasuguseks jäävate asjade ühendusena. Muutumist, arenemist pidasid nad pigem erandiks kui reegliks. Nähtuste olemust peeti muutumatuks. Alati on eksisteerinud Maa ning mitmesugused taimed ja loomad, mis seda asustavad, alati on olnud inimene — nii arvasid metafüüsilised materialistid. Tõsi küll, XVII—XVIII sajandi silmapaistvamatel materialistidel esineb vahel tõepäraseid oletusi looduses toimuvate muutuste ja arengu kohta. Nii näiteks ei nõustunud XVIII sajandi suur prantsuse materialist D. Diderot nende õpetlastega, kes väitsid, et loomad on alati olnud sellised, nagu me näeme neid kaasajal. Ta kirjutas selle kohta: «Milline mõttetus! On ju täiesti teadmata, mis olid nad varem, samuti nagu on teadmata, mis saab neist hiljem. Nähtamatu ussike, kes vingerdab poris, on võib-olla teel suureks loomaks muutumisele...» Kuid niisugused oletused ei muuda XVIII sajandi materialismi üldiselt metafüüsilist iseloomu.

Vulgariseerimise vältimiseks tuleb samuti silmas pidada, et XVII—XVIII sajandi metafüüsilised materialistid ei eitanud liikumist looduses. Tavaliselt rääkisid nad, et kõik kehad looduses liiguvad. XVIII sajandi Prantsuse materialistid püstitasid

isegi tähtsa teesi liikumise ja mateeria lahutamatus-
sest. Kuid liikumist mõisteti tol ajal ainult kehade
ruumilise ümberpaiknemisena, ainult asukoha muu-
tumisena, mille tulemusena tegelikult midagi ei
muutu, midagi uut ei teki.

XVII—XVIII sajandil oli loodusteadustest kõige
rohkem arenenud mehaanika, mis uuris kehade
ümberpaiknemist ruumis, ning selle aja materia-
lism, tuginedes peamiselt mehaanika andmetele, ei
näinud teisi, mittemehaanilisi mateeria liikumise
vorme. Kuid üks asi on uurida kehade ümberpaik-
nemist ruumis, teine asi aga pidada seda ümber-
paiknemist mateeria liikumise ainuvõimalikuks vor-
miks. Selle vea aga metafüüsilised materialistid
tegidki, samuti nagu selle aja looduseuurijadki.
Kõik nad püüdsid käsitada isegi kõige keerukamaid
protsesse looduses mehaaniliste protsessidena,
kujutades näiteks inimest masinana, kangide ja
plokkide süsteemina jne.

Nii seletas XVII sajandi suur inglise materialist
Th. Hobbes südametegevust järgnevalt: «... Kas
süda on midagi muud kui ainult vedru? Kas
närvid on midagi muud kui niidid, liigesed
aga — rattad, mis annavad edasi liikumise kogu
kehale nii, nagu meister seda tahtis?» Muidugi on
elavas organismis toimuvate protsesside niisugune
mõistmine väga lihtsustatud. Seega oli XVII—
XVIII sajandi materialism — ja see on ta teine
puudus — niihästi metafüüsiline kui ka meh-
aaniline.

Selle materialistliku suuna kolmandaks oluliseks
puuduseks oli idealism ühiskondliku
elu käsitamisel. XVII—XVIII sajandi
materialistid, samuti nagu nende eelkäijadki, olid
materialistid ainult looduse käsitamisel. Keegi
neist ei suutnud seletada ühiskonnaelu, inimkonna

ajalugu materialistlikult; sel alal jäid nad kõik idealistideks.

Eredaks näiteks on prantsuse materialistid P. Holbach, D. Diderot, C. Helvetius. Need mõtlejad ei mõistnud seda, et ühiskondliku elu ja inimeskonna kogu ajaloo liikumapanevaks ning määravaks jõuks on materiaalsete hüvede tootmine. Nad arvasid, et sündmuste põhjuseks inimühiskonnas on inimeste, eriti aga silmapaistvate inimeste tunded, soovid ja arvamusel. Prantsuse materialistid nägid ühiskondlike sündmuste peamist, määravat põhjust just inimeste teadvuses, mõistmata seda, et inimeste teadvuse määrab nende olemine, ühiskonna materiaalne elu, tootmise arenemise tase. Nii näiteks seletasid nad sõnade tekkimist kuningate ja väejuhtide auahnusega, religioosse sallimatusiga, aimamata seda, et on olemas materiaalsed, majanduslikud tingimused, mis sõdu vahetult tekitavad.

Astudes välja religiooni vastu, nägid prantsuse materialistid religioonis ainult harimatuse ja pettuse vilja. Nad kinnitasid, et religioosse uimastuse abil püüavad aadlikud ja kirikutegelased petta inimesi ning panna neid uskuma täiesti uskumatut. Materialist Holbach ütles, et aristokraadid kasutavad religiooni rahvaste ohjeldamiseks. Nii näiteks olevat ristiusu legend vaesuse eelistatusest rikkuse kõrval vajalik aristokraatidele lihtsate inimeste sundimiseks neljakäpukil käima, et aristokraatidel oleks mugavam nende seljas sõita. Holbach oli muidugi väga kaugel kujutlusest, et kodanlusel on rahva ohjeldamiseks samuti religiooni ja selle legende vaja, et kodanlased samuti nagu mõisnikudki hakkavad rahvahulki ekspluateerima ja rõhuma. Prantsuse materialistid ei näinud, et religioonil on sügavad materiaalsed juured tootmis-

vahendite eraomanduse eksisteerimises. Nad arvasid, et kõige põhjuseks on rahvahulkade pimedus ja harimatus, mida igasugused petturid ja türannid oma huvides kasutavad.

Prantsuse materialistid astusid otsustavalt välja religioosse ajalookäsituse vastu, mis seletas kõiki sündmusi inimühiskonnas jumala ettekirjutusega, jumala vahelesegamisega inimeste ellu. XVIII sajandi materialistid pilkasid kirikumehi nende seletuse pärast, et kuningad olevat jumalast seatud, et jumalast olenevat ka seisuslikud erinevused, mõisnike võim jne. Teravalt kritiseerisid nad religioosset moraali ja kirikumeeste kinnitusi, nagu oleks moraalne käitumine ilma religioonita, usuta jumalasse võimatu. Prantsuse materialistid väitsid, et inimesed ise teevad ajalugu, sündmused aga, mis moodustavad ajaloo, ei toimu mitte jumala käsul, vaid inimeste püüdluste, huvide, tunnete tõttu. Mitte jumal ei määra sündmuste käiku ühiskonnas, ütlesid nad, vaid inimeste endi arvamused.

Niisugune ajalookäsitus oli samm edasi, võrreldes religiooni tõekspidamistega. Kuid kas võib ütelda, et niisugune ajalookäsitus on teaduslik, materialistlik? Muidugi mitte. Peituvad ju prantsuse materialistide arvates ajalooliste sündmuste põhjused inimeste teadvuses, mitte aga materiaalseis elutingimuses. Muidugi ei saa eitada, et tunded, arvamused, ideed ergutavad inimesi ühes või teises suunas tegutsema. Kuid siiski pole need tunded, arvamused, ideed ise mitte põhjus, vaid tagajärg: neid tekitavad teatud materiaalsed tingimused, nad peegeldavad neid tingimusi. Tähendab, lõpptulemusena kutsuvad ajaloosündmusi esile materiaalsed põhjused. Seda prantsuse materialistid ei mõistnud. On selge, et hoolimata oma võitlusest ühiskonna-

elu religioosse käsituse vastu jäid XVIII saj. prantsuse materialistid, samuti nagu nende eelkäijadki, idealistliku ajalookäsituse positsioonidele.

Marksismieelse materialistliku filosoofia üks silmapaistvamaid esindajaid oli saksa mõtleteadlane L. Feuerbach, kes elas XIX sajandil. Feuerbach kritiseeris väga tabavalt ja teravmeelselt Hegeli filosoofiat ja teisi idealistlikke õpetusi. Ta näitas üksikasjaliselt, et idealistlik filosoofia on suguluses religiooniga, kuna idealismi põhitees — vaimne on primaarne, materiaalne sekundaarne — langeb lõpptulemusena ühte religiooni dogmaga maailma loomisest jumala poolt. Feuerbach ühendas idealismi kritiseerimise religiooni, eriti ristiusu kritiseerimisega. Oma raamatus «Ristiusu olemus» astus Feuerbach otsustavalt välja arvamuse vastu, nagu oleks religiooslikkus inimesele omane sündimisest saadik. Niisugusel juhul tuleks oletada, et inimene sünnib erilise ebausorganiga. Tõsi, saksa materialist ei näinud seost religiooni ning rahvahulkade majandusliku ja poliitilise rõhumise vahel. Nagu teisedki selle ajajärgu ateistid, nägi ta religiooni juuri inimeste hirmutundes ja lootuses, rahvahulkade harimatuses.

Arvustades Hegeli idealistlikku filosoofiat, mis kuulutas mõtlemise (mõiste, idee) kõige olemasoleva allikaks, tõestas Feuerbach, et pole midagi kõrgemat loodusest, samuti nagu pole midagi sellest madalamat. Nii inimene kui ka talle omane mõistus on looduse produktid, neid ei saa loodusest eraldada. Vastupidi Hegeli seisukohtadele, kes eraldas mõtlemise mateeriast, inimese peaajust ning alahindas meeleeelundite tähtsust tunnetusprotsessis, rõhutas Feuerbach mõtlemise seost materiaalse maailmaga, ümbritseva tegelikkuse

meelise tunnetamisega. Kuid heites kõrvale Hegeli idealismi, ei märganud Feuerbach selle filosoofi poolt väljatöötatud dialektikat. Omandamata dialektilist suhtumist nähtustesse, jäi ta metafüüsilise materialismi positsioonidele.

Materialistliku maailmavaate propageerimiseks on palju ära teinud XIX sajandi vene filosoofid V. G. Belinski, A. I. Herzen, N. G. Tšernõševski, N. A. Dobroljubov. XVIII sajandi lääne-euroopa ja vene materialistide õpetuste järglastena püüdsid nad nende õpetuste piiratust ületada. Nad võtsid arvesse dialektikute-idealiste saavutusi ning me leiame nende töödes viljakaid katseid seletada maailma dialektiliselt, s. t. uurida maailma nähtuste üldise seose ja arenemise seisukohalt.

Näiteks Tšernõševski, töötades Hegeli idealistlikku dialektikat ümber materialistlikus vaimus, õpetas, et abstraktset tõe pole, et tõe on alati konkreetne. See tähendab, selgitas Tšernõševski, et igasugune arutus peab olema kindel, konkreetne, peab arvesse võtma asjaolusid, kõne all oleva objekti olemasolu tingimusi. Isegi niisugusele lihtsale küsimusele, kas näiteks vihm on kasulik või kahjulik, ei saa vastata, arvestamata aega ja kohta. Lõikuse ajal vihm muidugi ei too kasu, ainult raskestab saagi koristamist. Teistes tingimustes on vihm, vastupidi, taimede kasvuks äärmiselt vajalik ning järelikult kasulik.

Oma õpetusega innustasid XIX sajandi vene materialistid revolutsioonilist võitlust, mida talurahvas isevalitsuse ja mõisnike vastu pidas. Võitluses reaktsiooniliste teooriate vastu, mis väitsid, et ekspluataatorlik kord on «igavene» ja «muutumatu», ütlesid nad, et arenemise mõistesse kuulub tingimata ka vana hävitamine. Dialektikat — are-

nemisteooriat — nimetas Herzen «revolutsiooni algebraks».

Siiski ei suutnud vene revolutsioonilised demokraadid rakendada dialektikat kogu ümbritseva tegelikkuse suhtes ega ületada eelnenud materialismi ebajärjekindlust ühiskonnateaduses. Hoolimata üksikuist materialistlikest oletustest jäid vene revolutsioonilised demokraadid oma ühiskonnateaduses idealistideks. Ühiskonna arenemist seletasid nad teadvuse arenemisega, teaduse arenemisega. Tšernõševski kirjutas näiteks, et «teadmised on peamine jõud, millele on allutatud nii poliitika, tööstus kui ka kõik muu inimeste elus».

Tegelikult arenevad inimeste teadmised, teadus hoopis inimeste materiaalse tegevuse, praktika, eriti aga tootmise tõttu, alles seejärel omakorda mõju avaldades tootmisele. Näiteks ei saa sellest faktist, et aatomienergia tootmine oleks võimatu aatomiteaduseta, järeldada, et teadus on peamine jõud. Avanes ju võimalus aatomituumagi füüsika arenemiseks eelkõige tänu tootmise suurele edule ja spetsiaalse tehnilise aparatuuri loomisele. Tootmine püstitab teadusele küsimusi, mis vastust nõuavad, ülesandeid, mis tuleb lahendada, sellega ühtlasi teadust edasi viies.

Kokkuvõtte marksismieelse materialismi aremise lühikesest esitusest viib paratamatult järeldusele: materialism arenes oma olemasolu mitme aastatuhande vältel pidevalt, rikastudes uute andmetega, looduse ja tunnetusprotsessi materialistlik mõistmine aga süvenes üha rohkem. Marksismieelse materialismi saavutused ümbritseva tegelikkuse materialistliku seletamise alal etendasid tähtsat osa materialistliku filosoofia kõrgeima vormi — marksistliku materialismi ajaloolisel ettevalmistamisel.

4. MILLE POOLEST ERINEB MARKSISTLIK MATERIALISM EELNENUD MATERIALISTLIKUST FILOSOOFIAST

Vaatlesime mineviku filosoofide-materialistide õpetusi ja leidsime neis palju väärtuslikku, mis uurimist väärib. Ühtlasi nägime, et nende ettekujutused loodusest, mateeriast ja liikumisest, tunnetusprotsessist olid piiratud teaduse tolleaegsete raamidega. Eriti ebatäiuslikud olid mineviku materialistide vaated ühiskonnaelu ja ajalooliste sündmuste põhjuste küsimustes: nendes küsimustes, nagu eespool juba märkisime, ei suutnud marksismielsesed materialistid idealismist vabaneda.

Marksistlik materialism oli materialistliku teooria arenemisel uueks suureks sammuks edasi. Marksismi-leninismi rajajate loodud materialistlik filosoofia erineb kvalitatiivselt varem eksisteerinud materialismist. Ta on varasemale materialismile omastest puudustest vabanenud ja suutnud anda vastuse neile küsimustele, mis tekitasid ületamatut raskust mineviku materialistidele. Seda ei taha tavaliselt näha marksistlik-leninliku filosoofia kodanlikud «arvustajad»; nende jaoks on kõik kassid hallid, kõik materialistid, alates iidsest muinasajast kuni tänapäevani, ühte nägu.

Kuidas suutsid marksismi rajajad astuda niisuguse suure sammu edasi materialismi ja kogu filosoofia arendamisel, sammu, mis oma tähenduselt võrdub revolutsiooniga filosoofias?

Eelkõige selle tõttu, et marksistlik filosoofia on **t ö ö l i s k l a s s i m a a i l m a v a a d e**.

Antiikaja materialistid olid orjapidajate klassi esindajad. XVII—XVIII sajandi materialistid olid omaaegse, veel progressiivse kodanluse esindajad. Mis aga puutub marksistlikku materialismi, siis on

see filosoofia (seda teavad ka kodanlikud marksismi «arvustajad») tööliklassi filosoofia. Tööliklass erineb kõigist endistest ekspluateeritavatest klassidest selle poolest, et ta on seotud tootmise arenemise uue, kõrgema astmega. Orja tööriistad olid äärmiselt primitiivsed. Samuti olid feodaalühiskonna tingimustes küllaltki primitiivsed talupoja tööriistad. Alles kapitalismi tingimustes tekkis masinaline tootmine, töö mehhaniseerimine. See tormiline tootmise ja tootlike jõudude arenemine avaldas väga suurt mõju inimeste ühiskondliku ja isikliku elu kõigile külgedele. Kõige eesrindlikumad kodanlikud teadlased hakkasid avaldama arvamusi töö, tootmise suure osatähtsuse kohta inimkonna ajaloos. Kuid kodanlikud teadlased ei suutnud oma klassiseisundi piiratuse tõttu näidata materiaalse tootmise tõelist osa, rahvahulkade osa ajaloos, kuna see ei vastanud kodanluse huvidele. Alles tööliklassi juhid, suured proletaarsed revolutsionäärid ja geniaalsed teadlased Marx ning Engels suutsid luua teadusliku teooria, mis rõhutab materiaalse tootmise osa, rahvahulkade otsustavat osa ajaloos, ainult nemad suutsid rajada materialistliku ajalookäsituse.

Teiseks on marksistliku materialismi üleolek kõigist eelnenud materialistlikest õpetustest seotud sellega, et marksistlik materialism üldistas XIX—XX sajandi loodusteaduse saavutused ning toetub pidevalt teaduse uutele andmetele.

Antiikmaailma materialism loodi sellal, kui loodusteadust veel olemas ei olnud, mistõttu materialistlik filosoofia võis toetuda ainult loodusteaduslike teadmiste algeile ja inimeste igapäevastele praktilistele kogemustele. Kodanliku ajajärgu materialism kujunes välja XVII—XVIII sajandil, mil kõigist loodusteadustest oli arenenud peamiselt mehaa-

nika, siis, kui polnud veel keemiat, bioloogiat ja teisi kaasaegse teaduse harusid. On selge, et see filosoofilise materialismi arenemise võimalusi piiras. Marksistlik materialism tugines aga oma tekkimisel füüsika, keemia, bioloogia, ajaloo, poliitilise ökonoomia ja teiste teaduste saavutustele. Viitame eriti loodusteaduse suurtele avastustele XIX sajandil.

Esimeseks neist suurtest avastustest oli energia jäävuse ja muundumise seaduse avastamine. Tõestati, et materia liikumise mitmesugused vormid võivad vastastikku muunduda. Nii näiteks muutub teatud hulk soojust mehaanilise liikumise, elektri jm. teatud hulgaiks. Siit järeldub, et materia liikumine, materiaale omane energia ialgi ei hävi, vaid muudab lihtsalt oma kuju. Näiteks kui keha mehaaniline liikumine lakkab, siis tähendab see vaid seda, et energia on võtnud teise vormi, mitte aga pole kadunud. See ongi energia jäävuse ja muundumise seadus. Pole raske mõista, et energia jäävuse ja muundumise seaduse avastamisel oli suur tähtsus materialismi edasisele arenemisele: see näitab, et kõik looduses eksisteeriv on vaid materia liikumine selle mitmesugusel kujul; looduses muutub kõik, läheb üle ühest vormist teise ning selles ongi loodusnähtuste mitmekesisuse allikas.

Loodusteaduse teine suur saavutus XIX sajandil — raku avastamine — tõestas, et kõik elusolendid — nii taimed kui ka loomad koosnevad väga väikestest, ainult mikroskoobiga nähtavatest elusosakestest — rakkudest. Iga looma või taime organismi arenemine, alates algeost, toimub niinimetatud jagunemise, s. t. rakkude paljunemise teel. See tähendab, et kõik elusolevused, kui mitmekesised nende vormid ka ei oleks, omavad ühtse

rakulise ehituse, järelikult seob neid kõiki ühtlane päritolu. Enne rakuteooria avastamist ei näinud teadlased seesmist seost loomariigi ja taimeriigi vahel. Alles rakuteooria viitas sellele seosele. Tõestati, et on olemas primitiivseid organisme, mis koosnevad ühest või mitmest rakust, kuid on olemas ka keerukaid, kõrgesti arenenud organisme, mis koosnevad miljarditest niisugustest elementaarsetest elusosakestest. Loomulikult hakkasid tekkima oletused, et keerukad, kõrgesti arenenud organismid on tekkinud suhteliselt lihtsaist, ainurakulistest organismidest.

Nüüd polnud enam võimalik loodusnähtuste seesmist vastastikust seost eitada, sest rakuteooria varal tuli ilmselt esile kogu elava looduse ühtsus, vastastikune seos. Niiviisi lükkas rakuteooria, niisama nagu energia muundumise seaduski, kujukalt ümber metafüüsilise maailmavaate, tõestades, et õigus on dialektikal.

Loodusteaduse kolmandaks suureks avastuseks XIX sajandil oli evolutsiooniteooria, mille lõi suur inglise bioloog C. Darwin. Darwin püstitas küsimuse loomade ja taimede liikide erinevuse tekkest, teiste sõnadega sellest, millest tulevad erinevused niisuguste üksteisele lähedaste liikide vahel, nagu näiteks hobune ja eesel, kannike ja võõrasema. Sellele küsimusele vastates tõestas Darwin tohutu hulga, rohkem kui 20 aasta jooksul isiklikult kogutud faktilise materjali alusel, et kõik liigierinevused tekivad elusolevuste pideva muutmise tagajärjel, selle tagajärjel, et nad ümbritseva keskkonnaga kohanevad. Darwin astus otsustavalt välja idealistliku õpetuse vastu kõikide loomade ja taimede otstarbekohasest konstruktsioonist, mille täiuslikkus tõestavat jumaliku jõu toimet. Darwini õpetuse järgi tekib elusolevuste suhteline otstarbe-

kohasus eelkõige sellepärast, et nad on ümbritseva keskkonnaga enam või vähem kohanenud. See otsustav kohanemine on palju aastatuhandeid kestnud arengu tulemus, niisuguse loomuliku valiku tulemus, mille käigus keskkonnaga vähem kohanenud organismid hukkusid, kohanenumad aga jäid püsima, paljunesid. Darwini avastus ja ta järglaste tööd tõestasid seda, mida juba ammu olid rääkinud filosoofid-dialektikud: kõik voolab, kõik muutub.

Järelikult tekkis marksistlik materialism niisugusel loodusteaduslikul baasil, mida ei saanud olla XVII—XVIII sajandil. Marxi ja Engelsi poolt loodud filosoofiat arendas edasi Lenin seoses niisuguste suurte loodusteaduslike avastustega, nagu radioaktiivsus, elektron ja ühtede elementide teisteks muutumine; kõige selle tulemusel avanes võimalus näidata veel sügavamalt materia liikumist ja muutumist, aga samuti maailma tunnetamise protsessi olulisi iseärasusi.

Millised on marksistlik-leninliku filosoofia põhihood, mis eraldavad teda eelnenud materialistlikest õpetustest?

Marksistlikku materialismi nimetatakse dialektiliseks materialismiks, ning see viitab ta peamisele iseärasusele. Eespool juba selgitasime, mis on dialektika. Dialektiline materialism selle poolest erinebki metafüüsilisest materialismist, et ta käsitleb loodust, ühiskonda ja tunnetusprotsessi dialektiliselt, nende liikumise, muutumise ja arenemise seisukohalt.

Marxi-eelsed materialistid ütlesid: materia on primaarne, teadvus — sekundaarne. Kuid seda õiget seisukohta esitasid ja tõlgendasid nad tavaliselt metafüüsiliselt, sest nad ei käsitleanud teadvuse tekkimise ja arenemise küsimust. Mõned neist isegi arvasid, et aistimisvõime, tundlikkus on omane

materiale igasuguses olekus. Näiteks arvas Diderot, et aine pisimad osakesed — molekulid — on samuti tundlikud. Suur hollandi materialist Spinoza väitis, et mateerial on alati ja kõikjal ühelt poolt vältus ja teiselt poolt mõtlemisvõime.

Kuid sel juhul, kui teadvus on eksisteerinud alati, igal pool, igasugustes tingimustes, langeb ära küsimus teadvuse tekkimisest, arenemisest, üleminekust mitteaistivalt mateerialt aistivale materiale. Materialism aga õpetab, et teadvus on sekundaarne, et teda tekitab mateeria.

Teadvuse sekundaarsusest rääkides mõistsid Marxi-eelsed materialistid selle all teadvuse sõltuvust mateeriast, eriti aga mõtlemise sõltuvust peajust. Sellest kaugemale nad tavaliselt ei läinud, kuivõrd nad ei käsitlenud teadvuse ja mateeria vahekorda arenemise seisukohalt. Ainult dialektiline materialism, tuginedes loodusteaduse andmetele, tõestas, et teadvus on ülimal määral arenenud mateeria omadus. Teadvus on mateeria pikaajalise arenemise tulemus, mateeria struktuuri üha keerukamaks muutumise tulemus.

Kuid dialektilis-materialistlik tegelikkusekäsitlus ei piirdu ainuüksi teesiga, et teadvus tekib ja täieneb üliarenenud mateeria omadusena. Kõik eksisteeriv on pidevas liikumises, muutumises, arenemises. Kas aga Marxi-eelsed materialistid eitasid seda asjaolu, et kõik liigub ega ole olemas midagi liikumatut? Ei, seda nad ei eitanud. Marxi-eelse materialismi puudus ei seisnud, nagu eespool juba selgus, liikumise eitamises, vaid selle liikumise piiratud, äärmiselt kitsas mõistmises. Küsimusele, mis on liikumine, vastasid Marxi-eelsed materialistid: liikumine on kehade ümberpaiknemine ruumis. Selles, et kõik kehad paiknevad ümber, muudavad oma asukohta ruumis, pole mingit kahtlust. Kuid sel

juhul, kui liikumine seisab ainult kehade ümberpaiknemises, ei muutu kehad, vaid ainult nende asukoht. Esemel asetamine ühelt kohalt teisele, näiteks ühest toast teise, ei muuda aga midagi esemes endas.

Sellest ilmneb, et liikumine kui ainult kehade ümberpaiknemine on hoopis midagi muud kui üldine muutumine, arenemine. Lähtudes loodusteadusest, mis õpetab, et liikumise vormid on mitmesugused, kritiseerib dialektiline materialism põhjalikult ettekujutust liikumisest kui ainuüksi ruumilisest ümberpaigutumisest. Liikumine ei ole lihtne asukoha muutumine. Kui vaadelda selliseid protsesse, nagu põlemine, elu ja mõtlemine, siis pole raske veenduda, et siin ei esine mitte üksnes kehade, osakeste asukoha muutumine. Marksistlik filosoofiline materialism õpetab, et asukoha muutumine on materia liikumise lihtsaim vorm, mida nimetatakse mehaaniliseks liikumiseks. Keha mehaanilise liikumise kutsuvad esile teatud väline jõud, mis avaldab kehale mõju, näiteks tõuge, rõhumine. Kuid ka keha sisemuses, sõltumata igasugustest välistest tõugetest, toimub liikumine kui teatud s e e s m i n e olek.

Kaks gaasi — vesinik ja hapnik, ühinedes teatud tingimustes ja teatud kogustes, tekitavad vedeliku — vee. Vesi, erinevalt vesiniku ja hapniku mehaanilisest segust — paukgaasist, on keemiline aine, mis erineb kvalitatiivselt neist elementidest, millest ta on tekkinud. Kuid ka keemilised elemendid ise, mis enne näisid elementaarsete «kivikeskena», ei ole muutumatud. Loodusteadus on nii teoreetiliselt kui ka katseliselt tõestanud elementide vastastikuse muundumise võimalikkust. Nii näiteks muutub vesinik teatud tingimustes heeliumiks.

Füüsikalised molekulaarprotsessid, aatomite vastastikune keemiline toime, aatomisisesed protsessid,

elekter, valgus, taimede ja loomade elu, mõtlemine — kõik need on kvalitatiivselt erinevad materia liikumise vormid. Kui aga nüüd küsida, mis on materia liikumine, siis saab sellele anda vaid ühe vastuse. Liikumine on materia muutumine, see tähendab ühtede omaduste hävimine ja teiste tekkimine, mille tagajärjeks on uue tekkimine, selle tekkimine, mida varem ei olnud, ühe sõnaga — arenemine. Eespool me juba märkisime, et materia liikumise iga vorm võib teatud tingimustes muunduda materiaalse liikumise teiseks vormiks. Ja selle pideva liikumise, muutumise, arenemisprotsessi tõttu, mille aluseks on materia liikumise vormide vastastikune muundumine, esineb maailmas nähtuste lõpmatu kvalitatiivne mitmekesisus.

Millest on näiteks tingitud kvalitatiivne erinevus vee, jää ja auru vahel? Nende keemiline koostis on ju ühesugune. Seda erinevust vee vedela, tahke ja gaasilise seisundi vahel põhjustavad vee molekulide liikumise iseärasused. Sellest näitest ilmneb, et nähtustevahelise erinevuse allikaks on liikumine, muutumine.

Maailm on lõpmata mitmekesine, see tähendab, on olemas lõpmatu hulk üksteisest erinevaid asju, nähtusi, protsesse. Kuid kas on võimalik niisugusel juhul materia mõistet defineerida? Kas on võimalik anda niisugust materia mõistet, mis hõlmaks kogu selle vormide ja seisundite lõpmatu mitmekesisuse? Esimesel pilgul näib niisugune materia mõiste võimatuna: ei saa ju käsitleda materia ühtegi füüsikalist või keemilist omadust esialgsena ja ühtlasi absoluutselt üldisena. Siiski annab dialektiline materialism materia kohta niisuguse filosoofilise üldistuse, mis hõlmab aine seisundite kogu lõpmatu mitmekesisuse. Selle materia mõiste definitsiooni andis V. I. Lenin, kes õpetas, et matee-

ria on objektiivne reaalsus, mis eksisteerib väljaspool meie teadvust ja on sellest sõltumatu ning peegeldub meie aistingutes, kujutlustes, mõistetes. On selge, et sel objektiivsel reaalsusel on tingimata teatud mehaanilised, füüsikalised, keemilised ja teised omadused.

Lähtudes materia leninlikust definitsioonist, on teadus edukalt lahendanud küsimusi, mis minevikus, näiteks XIX sajandi lõpul — XX sajandi algul, tekitasid paljudele loodusteadlastele raskusi. Nii näiteks avastas loodusteadus, et on olemas selliseid loodusnähtusi, mida ei saa mahutada aine mõistesse. Neil nähtustel, näiteks valgusel ja elektromagnetilistel lainetel, on muidugi teatud füüsikalised omadused, nad alluvad teatud füüsikaseadustele. Kuid nad ei koosne ainest, mis, nagu teada, esineb tahkes, vedelas või gaasilises olekus, koosneb teatud molekulidest, aatomitest jne. Mõned loodusteadlased, mõistmata nende teaduslike avastuste filosoofilist tähtsust ning olles idealistliku filosoofia mõju all, hakkasid väitma, et see, mis pole aine, pole ka materia. Siit tehti omakorda järeldus, et valgus ega elektromagnetilised lained pole materiaalsed.

Materia leninliku definitsiooni seisukohast on nende idealistlike järelduste alusetus täiesti ilmne. Materia on objektiivne reaalsus, mis eksisteerib väljaspool teadvust ja sellest sõltumatult ning peegeldub teadvuses. Seepärast ei või lõpmatult mitmekesist materiat samastada ainega, mis on vaid materia teatud olek. Igasugune aine on materia, kuid materia ei ole alati aine.

Dialektiline materialism astub otsustavalt välja metafüüsiliste ettekujutuste vastu igavestest, absoluutselt muutumatuist materia omadustest. Materia mõiste, nagu eespool juba selgus, on üli-

malt laialdane. Aine mõiste on loomulikult kitsam kui mateeria mõiste. Seepärast ongi vale ja ekslik see väide, et valgus ja elektromagnetilised lained on mittemateriaalsed.

Kui Marxi-eelne materialism samastas mateeriat ainega, siis dialektiline materialism tõestas, et mateeria ainus «omadus», millega on seotud materialistlik filosoofia, on «omadus» olla objektiivne reaalsus, eksisteerida väljaspool meie aistinguid ja teadvust ning neist sõltumatult.

Mateeria leninlik definitsioon ei käi mitte ainult looduse, vaid ka ühiskonna kohta. Marxi-eelsed materialistid, nagu eespool juba märkisime, ei suutnud oma materialistlikku teooriat rakendada ühiskondliku elu suhtes; nad olid materialistid ainult looduse käsitamisel, kuid ühiskondliku elu käsitamisel jäid nad idealismi positsioonidele. Marksistlik materialism ei piirdu materialistliku loodusekäsitusega. Marksistlik materialism annab ka ühiskonnaelu nähtustele materialistliku seletuse, mida nimetatakse ajalooliseks materialismiks.

Ühiskondliku elu materialistlikuks mõistmiseks on vaja selgitada, mis on ühiskonnaelu materiaalseks aluseks. Nagu teada, ei moodusta ühiskonnaelu materiaalselt, majanduslikku alust üks või teine aine, näiteks maa. Ühiskondliku elu materiaalseks, majanduslikuks aluseks on materiaalsete hüvede tootmine.

Tootmine on inimesi ümbritseva materiaalse tege-
likkuse muutmine, ümberkujundamine inimeste poolt materiaalsete vahendite — tööriistade abil. Inimene erineb loomast eelkõige selle poolest, et ta töötab, valmistab tööriistu ja seetõttu muudab teda ümbritsevat loodust, luues ühiskonnaeluks vajalikke materiaalseid hüvesid. Inimene hakkas eri-

nema oma eelkäijast — loomast (inimesetaolisest ahvist) füüsiliselt, vaimselt ja moraalselt ainult töö tekkimise ja arenemise tõttu. Just sellepärast on töö, materiaalse hüvede tootmine ühiskondliku elu, ühiskonna ajaloo peamiseks, määravaks jõuks. Sellest järeldub, et töötavad rahvahulgad — kõigi materiaalse hüvede loojad — on ühiskonnaelu peamiseks, otsustavaks jõuks.

Materiaalse hüvede tootmist nimetatakse ühiskondlikuks tootmiseks, sest inimene ei saa toota teistest eraldi. Selle ilmekaks kinnituseks on ühiskondlik tööjaotus inimeste vahel, mis eeldab tootjatevahelist sidet, koostööd. Neid inimestevahelisi suhteid, mis esinevad ühiskondliku tootmise protsessis, nimetatakse tootmissuheteks. K. Marx on korduvalt maininud, et tootmissuhted pole suhted mitte asjade, vaid suhted inimeste — materiaalse hüvede tootjate vahel. Need on materiaalsed ühiskondlikud suhted, mis eksisteerivad väljaspool inimeste teadvust ja sellest sõltumata.

K. Marx oma geniaalses teoses «Kapital» näitas, et kauba väärtus ei sisalda mingisugust ainet, kuid väärtus kui ühiskondlik suhe, kui asjades kehastuv töö, on materiaalne objektiivse reaalsusena, mis eksisteerib väljaspool teadvust ja sellest sõltumata.

Niisiis erineb marksistlik materialism kvalitatiivselt kogu eelnenud materialismist esiteks sellepärast, et ta on dialektiline materialism, ja teiseks sellepärast, et ta annab nii looduse kui ka ühiskonna materialistliku käsituse, see tähendab, kogu tegelikkuse tervikliku, järjekindla, kõikehõlmava materialistliku käsituse.

Materialistliku ajalookäsituse suurim tähtsus seisab selles, et see võimaldab töötajatel, keda juhib kommunistlik partei, teadlikult ja plaanikindlalt

muuta, ümber kujundada ühiskondlikke suhteid. Ühiskonna sotsialistlik ümberkujundamine on võimatu, kui ei tunta ühiskondliku arenemise seadusi, kui ei mõisteta ühiskonna materiaalse aluse — materiaalse tootmise määravat tähtsust. Sotsialistid-utopistid said küll aru kapitalismilt sotsialistlikule ühiskonnale ülemineku vajadusest, kuid nad ei näinud sotsialismile viivaid reaalseid teid, kuna nad ühiskonnaelu käsitamisel olid idealistid. Nii näiteks arvasid sotsialistid-utopistid, et sotsialistliku ümberkujunduse peajõuks on sotsialistlike ideaalide propaganda, moraalne enesetäiustamine. Nad ei näinud, et sotsialistlik ideaal ei teki inimeste teadvusest, vaid suurtööstusliku ühiskondliku tootmise arenemisest, et see ideaal on seotud tööliklassi materiaalsete huvidega ja on vastuolus kodanluse materiaalsete huvidega. Sotsialistid-utopistid arvasid, et peamist osa ühiskonna ümberkujundusel sotsialistlikuks peavad etendama üksikud silmapaistvad isikud, sotsialistlike õpetuste loojad. Järelikult ei mõistnud nad seda, et otsustavat osa ajaloos ei etenda üksikud silmapaistvad isikud, vaid laiad rahvahulgad; kelle hulgast ajaloolised isikud esile tõusevad.

Vastupidi utopistlikule sotsialismile lähtub Marxi ja Engelsi poolt loodud teaduslik sotsialism sellest, et sotsialistliku ideaali teostamisele ei vii mitte teadvuse, vaid ühiskonna materiaalse elu muutumine. See muidugi ei tähenda, et sotsialismi võib üles ehitada ilma inimeste teadvuse muutumiseta; jutt on vaid sellest, et ühiskondlike ümberkorralduste vajalikkust tingivad materiaalsed põhjused. Lähtudes neist ajaloolise materialismi tähtsatest seisukohtadest, mobiliseeris Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei meie kodumaa töötavad hulgad kukutama kapitalismi, looma sotsialistliku ühis-

konna majanduslikku, materiaalsel alusmüüri — suurtööstust, eriti rasketööstust, samuti kollektiivset põllumajandust. Uute tootlike jõudude ja nendele vastavate sotsialistlike tootmissuhete arenemise tõttu toimus põhjalik muutus rahvahulkade teadvuses, algas sotsialistliku kultuuri tormiline areng.

Seega kinnitasid sotsialistliku ülesehitustöö kogemused täielikult ajaloolise materialismi põhi seisukohta: ühiskonna materiaalne elu määrab ära ühiskonna vaimse elu. Järelikult peitub inimeste teadvuse ümberkujundamise võti ühiskonna materiaalse aluse arenemises ja ümberkorraldamises. See muidugi ei tähenda, et propagandal, haridusel ja agitatsioonil ei ole tähtsust inimeste teadvuse muutmisel. Teadusliku sotsialistliku propaganda ja agitatsiooni suurim jõud seisab selles, et ta toetub faktidele, sotsialistliku ülesehitustöö praktikale, selgitab praktikast, sotsialistliku ühiskonna materiaalsetest vajadustest tulenevaid ülesandeid.

1956. a. algul toimunud NLKP XX kongress kavandas nõukogude rahva edasise tööstusliku, põllumajandusliku ja kultuurilise ülesehitustöö hiigelprogrammi. Juhindudes materialistlikust ajalookäsitusest, rõhutas partei XX kongress veel kord, et otsustavaks jõuks sotsialistliku ühiskonna edasisel arenemisel ja järkjärgulisel kommunismile üleminekul on rahva tööalane ja poliitiline aktiivsus ning organiseeritus. Rahvas on ajaloo loojaks, ning meie sotsialistlikus ühiskonnas, kus rahva omaalgatust takistavad asjaolud on kõrvaldatud, on see tõsiasi eriti ilmne. Suur tähtsus meie rahva tööalase ja poliitilise aktiivsuse arendamiseks on NLKP võitlusel J. V. Stalini isiku kultuse vastu, s. t. Stalini osa eksliku, oma iseloomult idealistliku ülehindamise vastu, mis viis rahvahulkade ja neid

juhtiva kommunistliku partei osatähtsuse alahindamisele sotsialismi ülesehitamisel. Pärast partei XX kongressi avaldatud NLKP Keskkomitee otsus «Isikukultusest ja selle tagajärgedest ülesaamise kohta» annab põhjaliku selgituse J. V. Stalini isiku kultuse tekkimise põhjustele, selgitades ühtlasi, et isikukultus on sotsialistlikule korrale ja marksistlik-leninlikule maailmavaatele põhiliselt vaenulik.

Järelikult näeme, et marksismi rajajate poolt loodud materialistlik ajalookäsitlus on materialistliku filosoofia uus, kõrgem aste, mis tõstab marksistliku materialismi kõrgemale kõigist varemeksisteerinud materialistlikest õpetustest. Kuid marksistlik materialism on eelnenud materialistlikust filosoofiast kõrgemal nii loodust ja ühiskonda käsitleva õpetuse kui ka tunnetusprotsessi mõistmise alal.

Marxi-eelsed materialistid asusid seisukohal, et maailm on tunnetatav, ja kritiseerisid kõiki neid filosoofe, kes pidasid maailma mittetunnetatavaks. See oli Marxi-eelsete materialistide suureks teeneks.

Nad viitasid õigesti sellele, et me tunnetame meid ümbritsevaid esemeid, kuivõrd nad mõjuvad meile, meie meelega. Kuid nad ei mõistnud seda, et tunnetuse aluseks on inimeste mõju neid ümbritsevatele esemetele, s. t. praktika, eriti tootmine. See muidugi ei tähenda, et Marxi-eelsed materialistid oleksid eitanud teaduse igasugust seost tegeliku tootmisega. Paljud neist kahtlemata tunnistasid seda seost. Kuid nad ei näinud, et tootmine on tunnetuse arenemise alus; nad arvasid, et tootmine on teaduse arenemise tagajärg, tulemus. See näitab, et Marxi-eelsed materialistid ei suutnud avastada teooria ja praktika, teaduse ja tootmise keerukat vastastikust mõju. Alles dialektiline materialism tõestas, et materiaalne praktika, toot-

mine on ühiskondliku elu peamise, määrava jõuna ühtlasi ka tunnetusprotsessi aluseks.

Mida teaksid inimesed mulla omadustest, mitmesugustest taimedest ja loomadest, kui nad ei hariks põldu, ei kultiveeriks taimi, ei kodustaks loomi? Mida teaksid inimesed mitmesugustest maa-
varadest, kui nad ei sulataks rauda, vaske, alumii-
niumi ja teisi metalle, kui nad ei kasutaks sütt ja
naftat kütteks? Me teame, et geomeetria tekkis se-
ses vajadusega mõõta maatükke, astronoomia tek-
kimise peapõhjuseks aga oli vajadus täpselt kind-
laks määrata aega ja laevade asukohta merel.

Marxi-eelsed materialistid väitsid õigesti, et
allikaks, mis annab meile teadmisi välismaailma
kohta, on aistingud, mis peegeldavad välismaailma
objekte, on nende kujundeiks. Samal ajal kui idea-
listid püüdsid sageli tõestada, et aistingud meid
petavad, omamata midagi ühist materiaalsete ese-
metega, rõhutasid materialistid õigesti seda hiigla-
suurt tähtsust, mis on tunnetuse suhtes välismaa-
ilma meelelisel tajumisel. Kuid viidates õigesti
mõtlemise sõltuvusele meelelisest tajumisest, ei
suutnud nad seletada, miks mõtlemine meeleliste
teadmistega võrreldes midagi uut annab. Enamik
Marxi-eelseid marksiste arvas, et mõtlemine ainult
ühendab, kõike seda kokku võtab, mis meelelisest
tajumisest juba teada on.

Mõtlemine aga ei piirdu ühiste nähtuste ära-
märkimisega asjades, mida me näeme, kuuleme,
kompame jne. Mõtlemine analüüsib meelelise taju-
mise teel saadud materjali ning töötab selle ümber.
Räägitakse, et Newton avastas üldise gravitatsioo-
niseaduse, pöörates tähelepanu sellele, et õun kukub
õunapuu otsast alla. Kuid on väga suur vahe kehade
langemise üldtuntud fakti ja üldise gravitatsiooni-
seaduse vahel. See näitab ilmekalt, kui palju uut

annab maailma tunnetamisel mõtlemine, kuigi ta toetub ainult sellele materjalile, mida annab meie meeleline tunnetamine.

Teaduslik mõtlemine avastab looduse ja ühiskonna seadused, mida pole võimalik vahetult meeltega tajuda. Teadus näeb ette tulevikku, mille kohta meil samuti puudub meeleline kujutus. Seda ei suutnud mõista Marxi-eelsed materialistid, sest nad ei näinud maailma meelise peegeldamise ja mõtlemise keerukat, vastuolulist vahekorda.

Ent kuidas kontrollitakse, kas mõtlemise, teaduse järeldused on õiged? Ei saa ju neid järeldusi, erinevalt meelise tajumisest, vahetult kõrvaada üksikute nähtustega, nii nagu näiteks nentides, et «õunapuu õitseb» või «jõgi on jääs». Marxi-eelsed materialistid ei suutnud ka sellele küsimusele õiget vastust anda. Paljud neist arvasid, et mõtlemise järeldused, meie otsustused peavad olema kooskõlas sellega, mida teatavad meie meeleorganid. Kuid see on lihtsustatud käsitus. Kas võib meeleline tajumus kinnitada või ümber lükata teaduse seisukohti näiteks valguse kiiruse kohta? Muidugi mitte. Teaduse järeldused on sageli vastuolus vahetu meelise tajumisega. Nii näiteks liigub suure poola astronoomi Kopernikuse õpetuse kohaselt Maa ümber Päikese, kuigi meie näib, et ei liigu Maa, vaid Päike. Kuidas kontrollitakse mõtlemise tõepärasust?

Ka siin, nagu tõestas dialektiline materialism, tuleb tunnetusele appi praktika. Kui meie teadmised maailma kohta tekivad ja arenevad praktika alusel, siis sellest järeldub, et ainult sellel praktilisel materiaalsel alusel on võimalik kontrollida igasuguse väite, järelduse või teooria õigsust, tõepärasust. Teooria rakendamine praktikas kinnitab seda teooriat või lükkab selle ümber. Nii näiteks oli XIX

sajandil levinud teooria, et lennumasinad ei või olla õhust raskemad. Lennukite loomine lükkas selle teooria ümber. Rakendades teooriat praktikas, avastame järjest uusi fakte, mida see teooria ette näeb. Nii näiteks tõestas elementide perioodilisuse süsteemi õigsust nende uute keemiliste elementide avastamine, mille olemasolu ja omadusi geniaalne vene teadlane Mendelejev oma teooria alusel ette nägi.

Marx ja Engels esitasid oma geniaalsed teesid proletaarse revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri vältimatuse kohta, sotsialismi vältimatu võidu kohta niisugusel ajaloolisel epohhil, mil kapitalism valitses veel kogu maailmas. Marxi ja Engelsi teesid proletaarse revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri kohta peegeldasid kapitalistliku ühiskonna arenemise seaduspärasust ning kättejõudnud sotsialistliku ümberkujundamise vajadust. Need teesid kujutasid endast tuleviku geniaalset teaduslikku ettenägemist. Rakendades loovalt marksismi-leninismi teooriat, saavutasid NSV Liidu töötajad kommunistliku partei juhtimisel võidu Suures Sotsialistlikus Oktoobrirevolutsioonis ning ehtasid üles sotsialismi NSV Liidus. Meie kodumaa rahvaste eeskujul hävitasid kapitalistliku korra ja ehitavad edukalt sotsialismi ka rea teiste maade töötajad. See tähendab, et faktid, praktika on täielikult kinnitanud Marxi ja Engelsi suuri avastusi, tõestades sellega praktiliselt marksismi elulisust.

Ainult marksistlik materialism suutis avastada praktika ülisuure tähtsuse tunnetusprotsessis. See pole muidugi juhuslik. Lõi ju nimelt marksism materialistliku ajalookäsituse, tõestades, et inimeste materiaalne, praktiline tootmistegevus on kogu inimkonna ajaloo lähtepunkt ja alus.

Dialektiline ja ajalooline materialism on kommu-

nistliku partei võimas ideeline relv, mis aitab edukalt lahendada kõige keerukamaid poliitilisi ja majanduslikke ülesandeid. Selle eredaks näiteks on NLKP XX kongressi ajaloolised otsused mitmesuguste maade kapitalismilt sotsialismile ülemineku teede küsimuses. Eespool juba selgitasime, et dialektika arvestab nähtuste käsitamisel nende omavahelist seost, nende liikumist, muutumist, arenemist. NLKP XX kongress näitas, et tänapäeva ajaloolistes tingimustes, kus on olemas võimas sotsialistlik leer ja kapitalism on tunduvalt nõrgenenud, võib revolutsiooniline üleminek kapitalismilt sotsialismile toimuda mõnel maal kodusõjata, relvastatud ülestõusuta, s. t. suhteliselt rahulikul teel, vägivallata. Niiviisi on tänapäeval võimalikud erinevad, mitmesugused sotsialistliku revolutsiooni vormid. Materialistlik dialektika, mis õpetab, et abstraktset tõe ei ole, et tõe on alati konkreetne, aitab kapitalistlike maade töölisklassil ja kõigil töötajail leida kõige soodsama tee ja vahendid kapitalismi-ikkest vabanemiseks.

Seega tõestavad Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kogemused, sotsialistliku ülesehitustöö kogemused NSV Liidus ja rahvademokraatiamaades seda, et marksistlik-leninlik filosoofia — dialektiline ja ajalooline materialism — ei piirdu ainuüksi maailma õige seletamisega, vaid näitab kätte ka tee ühiskondliku elu ümberkorraldamiseks kogu progressiivse inimkonna huvides.

KOKKUVÕTE

Tänapäeva kodanlike filosoofide, samuti teiste teadusalade esindajate teatud osa hulgas on laialt levinud arvamused, et maailmavaade, eriti teaduslik-filosoofiline, on põhimõtteliselt võimatu ning

isegi tarbetu. Olevat võimalik uurida ainult üksikuid fakte, esemeid, nähtusi, ja selleks olevatki mitmesugused teadused, kuid polevat võimalik, ütlevad need kodanlikud teadlased, selgitada seda, mis on kõigi nende nähtuste, esemete ja faktide aluseks. Nad väidavad, et teadus peab ainult kirjeldama vaadeldavaid fakte, püstitamata seejuures mingisuguseid küsimusi.

Mõned kodanlikud teoreetikud väidavad, et teadus ei pea püüdma avastada üldisi seadusi, teadus ei pea isegi püstitama eesmärki välja uurida üksikute nähtuste alust, algpõhjust. Kui süveneda neisse reale kodanlikele filosoofidele iseloomustavasse väidetes, siis selgub, miks kõik need filosoofid teadusliku maailmavaate võimalikkust eitavad, s. t. teaduse andmetele rajatud, teaduse saavutusi üldistava ja kokkuvõtva maailmavaate võimalikkust. Kui teaduslik-filosoofiline maailmavaade on võimatu, siis jääb ju ainuvõimalikuks maailmavaateks religioon koos oma fantastiliste kujunditega maailma loomisest, jumalast kui loojast, kõigest ebamaisest, hauatagusest elust ning inimese võimetusest oma elutingimusi muuta. Eitades teadusliku maailmavaate võimalikkust, kaasaegsed kodanlikud filosoofid otsekui ütlevad: on olemas ainult religioosne maailmavaade ning teistsugust ei maksa otsidagi.

Tõsi, mõned kodanlikud filosoofid ei eita sõnades mittereligioosse maailmavaate võimalikkust, kuid needki kinnitavad, et maailmavaade (filosoofia) ei ole mingil määral seotud teadusega, maailma tunnetamisega, inimeste praktilise tegevusega. Nii näiteks väitis tuntud ameerika filosoof W. James, et igaüks meist valib või loob endale niisuguse maailmavaate, mis näib temale olevat kõige sobivam, mugavam, huvitavam. Jamesi arva-

tes on materialismi ja idealismi kui kahe filosoofilise õpetuse vastandlikkuse aluseks see, et inimestel on erinevad iseloomud: ühtedel on «karm» (materialistlik), teistel aga «pehme» (idealistlik) iseloom.

Seega sõltub mõningate kodanlike filosoofide arvates materialistlik ja idealistlik maailmavaade ainult inimese individuaalsetest iseärasustest, tema maitsest, harjumustest, iseloomust. Ilmneb, et asja tuum on erinevate inimeste erinevas suhtumises ümbritsevasse maailma juba nende sündimisest peale. Pole raske mõista, et materialismi ja idealismi erinevuste sidumine erinevate isiklike maitsete küsimusega on vajalik neile, kes tahavad põhjalikku erinevust nende kahe filosoofilise suuna vahel varjata. Maitse üle, nagu teada, ei vaielda: ühele meeldib sinine, teisele roosa. Tegelikult aga pole maailmavaate küsimusel midagi ühist individuaalse maitse küsimusega õmblustöökojas tellitava kleidi värvuse või lõike suhtes.

Faktid näitavad, et inimese maailmavaade kujuneb välja elutingimuste mõjul, sotsiaalse seisundi, kasvatus mõjul. Miks on näiteks tänapäeva kodanlikud filosoofiaprofessorid materialismisse suhtumisel omavahel solidaarsed? Nende jaoks pole hirmsamat vaenlast olemas! Kui aga vaadelda töötavate klasside esindajaid kodanlikus ühiskonnas, samuti töötavatele rahvahulkadele lähedasi intelligentsikihte, siis näeme, et nad tavaliselt ei nõustu idealistlik-religioosse maailmavaatega, vaid vastandavad sellele materialistliku filosoofia. On selge, et küsimus pole siin individuaalsetes iseärasustes. Kodanlikus ühiskonnas on olemas teineteisele vaenulikud klassid, kelle vahel toimub äge võitlus. Ja faktid näitavad, et idealism on reaktsiooniliste

ühiskondlike jõudude teenistuses, materialism aga ühiskondliku progressi filosoofia.

Materialismi vihased vaenlased, püüdes seda filosoofiat halvustada, väidavad sageli, et materialism ei olewat mitte teaduslik maailmavaade, vaid tavaline argipäevane maailmakäsitus, nagu see on omane kõigile inimestele, kes filosoofia vastu huvi ei tunne. Need inimesed, kes midagi ei taipavat filosoofiast, inimesed, kes olevat filosoofiast kaugel, usaldavat ilma sügavama järelemõtlemiseta oma meelega, arvamisega, et nende aistingud peegeldavad, kopeerivad tegelikkuses eksisteerivat õigesti. Seega süüdistatakse materialismi «ebakriitilises» suhtumises meie meelega andmisse, mis vahel osutuvad petlikeks.

Materialism tugineb tõepoolest sellele tavalisele, kõigile inimestele omasele maailmakäsitusele, mille kohaselt on olemas objektiivne, s. t. teadvusest sõltumatu välismaailm, mida me tunnetame, peegeldame oma aistingutes, kujutlustes, mõistetes. Materialism lähtub sellest kogu inimkonnale omast veendumusest, mis on läbi proovitud ja tõestust leidnud kogu praktikas, kogu ajaloo. Kuid materialistid ei pea seda materialistliku filosoofia puuduseks, vaid, vastupidi, selle eeliseks. Miks? Sellepärast, et selles avaldub materialismi side praktikaga, kogu inimkonna kogemustega, mis moodustavad teaduse aluse.

Marksistlik-leninlik filosoofia — dialektiline ja ajalooline materialism — võtab kokku nii inimeste igapäevased kogemused kui ka loodus- ja ühiskonnateaduse andmed. Tänapäeval on see ainus teaduslik filosoofia, mis on algusest kuni lõpuni vaenulik igasugusele ebausule, peaasi aga, marksistlik-leninlik filosoofia on oma olemuselt ühtlasi vaenulik kõigi nende vastu, kes püüavad rahvahulki

kapitalistide ja mõisnike ikkes hoida. Marksistlik-leninlik filosoofia on kõigi töötajate vabastamise eest, inimkonna helge tuleviku eest võitlevate inimeste teaduslik maailmavaade.

S I S U K O R D

	Lk.
1. Mis alusel liigitatakse filosoofe materialistideks ja idealistideks	6
2. Kuidas suhtub teadusesse ja religiooni materialism ja kuidas idealism	20
3. Mis on marksismieelne materialistlik filosoofia	42
4. Mille poolest erineb marksistlik materialism eelnenud materialistlikust filosoofiast	53
Kokkuvõte	70

Ойзерман Теодор Ильич
ЧТО ТАКОЕ МАТЕРИАЛИЗМ

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Sõrmus.

Tehniline toimetaja A. Ruutsoo.

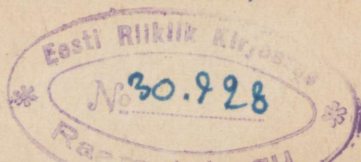
Korrektorid H. Nassar ja E. Toots.

Ladumisele antud 23. VII 1958. Trükkimisele
antud 30. IX 1958. Paber 54×84, 1/16. Trüki-
poognaid 4,75. Formaadile 60×92 kohaldatud trü-
kipoognaid 3,69. Arvutuspoognaid 3,19.
Trükiarv 2000. Tellimise nr. 1610.
Trükikoda «Bolševik», Viljandi,
V. Kingissepa t. 31/26.

Hind 75 kop.

1

0-19m

75 kop.

A

22268

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 01045498 3